

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 3

Professor Antti Aarne.

Majanduse kuldvasika ümber tantsivad tuhanded ja miljonid: teadus sellevastu ei või oma preestrite suure hulga hoobelda. Teaduse edendajaid majanduse kumardajate arvuga võrreldes tundub seda valusamalt, kui teaduse preestrite ridadest keegi alla Manalasse vaob, eriti veel soome-eesti noore teaduse omadest. Halastamata Mana ei arvesta ometi meie vaadetega; ta riisub selle, kes talle meeldib. Nii on ta tänavu 5. veebruaril Helsingis soome-eesti muistse elu usina uurija, väsimata teaduse-edendaja professor Antti Aarnetus Aarne töötegijate ridadest ära kutsunud, raskelt korvatavat auku järele jättes. Teadust edendades on see teadusejünger ikka püüdnud tõsise soomlasena esineda, niisugusena teadusetemplitse astudes juba varakult endise rootsipärase, vanematelt päritud sugunime Linnell'i täiesti soomepärase sugunime Aarne vastu vahetanud ja hiljemini selle soomepärase sugunime kuulsusele saatnud.

Sündinud Poris 5. detsembril 1867 sepa pojana ja lõpetanud õppimise keskkoolis sünnilinnas, hakkas Aarne 1889. a. Helsingi ülikoolis keeleteadust studeerima, mille ta 1893. a. filosoofia kandidaadina ja 1894. a. magistrina lõpetas. Veel enne magistriks pääsmist sõitis ta Venemaale ennast vene keeles täiendama. 1895. a. sai ta stipendiumi vene keele õppimiseks Moskvast. See stipendium kestis 1898. aastani, mil ta Moskva ülikoolis vene keele tundmises eksami sooritas. Venemaalt tagasi jõudnud, toimis ta Kokkola ühiskoolis soome, saksa ja vene keele õpetajana ja selle järel 1904.—1921. a. Sortavala lütseumis õpetajana ning mõnda aastat alguses ka rektorina. Teaduslise töö pärast pikemaid uurimisteedkondi ette võttes ja kauemat aega Helsingis asudes ei võinud ta Sortavalas rektorikohta oma käes pidada, küll aga kooliõpetaja-kohta, enese eest asetäitjat kooli palgates ja sellele suurema osa oma kooliõpetaja-palka makstes.

Aarne uurimisteedadest võõral maal tuleb nimetada peale studeerimist Venemaal: 1896. a. Eestis, nimelt Tartus, 1901. a. Peterburis, 1904. a. Saksas, 1909. a. Rootsis, Taanis ja Saksas, 1912. a. Rootsis ja Taanis, 1913.—1914. a. Rootsis, Norras, Taanis, Saksas, aga ka Prantsus- ja Inglismaal.

Pikaajaliste uurimiste järel kodumaal ja võõrsil valmis 1907. a. ta doktori-väitekiri „Vergleichende Märchenforschung“. Arvesse võttes ta tähtsaid teaduslisi töid valiti ta 1911. a. Helsingi ülikooli soome ja võrdleva rahvaluule dotsendiks ja sama aasta sügiseks professori kohuste täitjaks, niisama 1913. a. kevade-poolaastaks, ja alles 1922. a. ülemääraseks rahvaluule professoriks sama aine professori K. Krohni ja A. R. Nieme ning kolme dotsendi kõrval, nii et sellest ajast peale rahvaluules kuus õppejõudu Helsingi ülikoolis õpetust on annud.

Vaadates prof. Aarne töid peame tunnustama, et need on väga mitmekülgsed ja annavad tunnustust ta rohketest teadmistest, nagu ta teoseidki mitmes keeles on ilmunud, nimelt vene, saksa ja soome keeles, üks veel rootsi ja teine läti keeli. Oletan ometi, et lätikeeelne töö kellegi poolt tõlgitud, sest Lätis ei ole ta pikemat aega viibinud, et oleks võinud lätlaste keele põhjalikumalt ära õppida.

Moskvas ennast vene keeles täiendades kirjutas ta esimesed teaduslised kirjatööd vene keeli, nagu „Этюды въ области финскихъ сказокъ“ (Этнографическое обозрѣніе, 1898), „Нѣсколько параллелей финскихъ сказокъ съ русскими и прочими славянскими“ (Живая Старина, 1898), „Обзоръ Финскаго Литературнаго Общества по изученію народной поэзіи финновъ“ (Этнографическое Обозрѣніе, 1898). Hiljemini ilmus ta sulest ainult paar venekeelset kirjutust, nimelt „К методологии и технике изучения народной словесности“ (Новое Дело, научно-педагогический вестник Рабочего факультета Казанскаго Государственнаго Университета, 1922) ja „Финскія сказки“ (Живая старина, 1901).

Hulk Aarne kirjatöid käsitleb kasvatusteaduslisi küsimusi, sest kooliõpetajana ja koolijuhatajana pidi ta iseenesest ju palju kasvatusteadusega tegemist tegema. Need tööd riivavad vähem üldisi olusid ega hakka ma sellepärast neid siin pikemalt harutama. Palju suuremat huvi pakuvad meile ta rohkearvulised rahvaluulelised teosed, millest mõnesid põhjanevateks tuleb lugeda. Need on Aarnele Euroopa teadusemeeste hulgas lugupeetavuse hankinud ja nende autori teaduseilmas laiemalt tuntud soome isikute ridadesse tõstnud, nii et õpetlased tihti ta kirjatöid tsiteerivad ja tema

väidetele toetuvad. Ükski muinasjutu-uurija ei saa Aarne tähtsast teosest „Verzeichniss der Märchentypen“ (1910) mööda minna. Nagu tuttav, klassifitseerib ja süstematiseerib see teos kõik rahvusvahelised muinasjutud, neid enam kui 2000 numbrit alla mahutades. Muinasjuttude rahvusvahelist ilmet arvesse võttes võivad nüüd uurijad muinasjutu numbrit tundes alati teada, missugusest muinasjutust see kõneleb. Nagu Linné taimeriigi süstemati-

Professor Antti Aarne.

seerinud ja klassifitseerinud, nii Aarne muinasjuttude maailma, vähemalt nii kaugelt kui see kirjanduses tuttav.

Üldiste muinasjuttude tüüpide kindlaksmääramise järele võttis ta selles suhtes soome muinasjutud käsile, avaldades 1911. a. „Finnische Märchenvarianten“ ja aasta hiljemini soome algupäraste muinasjuttude ja nende teisendite nimestiku „Verzeichniss der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten“, millele samal aastal järgnesid loomahääle tähendused „Variantenverzeichniss der finnischen Deutungen von Tierstimmen und anderen Naturlauten“ ja võõramaa tähtsamate kogude kokkukõlas seismine muinasjuttude tüüpidega, nime all „Uebersicht der mit dem Verzeichniss der Märchentypen in den Samm-

lungen Grimms, Grundtvigs, Afanasjevs, Genzenbachs und Hahns übereinstimmenden Märchen“. Selles kirjatöös näitas ta, missuguse numbri all nende viie tähtsa muinasjuttude avaldaja muinasjutud tüüpide üldnimestikus leiduvad.

Järgmine teos sellel alal oli dr. J. Hurti muinasjuttude tüüpide nimestik. Teadupärast säilitatakse Hurti suur rahvaluulekogu Helsingis. Aarne võttis Hurti kogust iga muinasjutu ühes teisenditega harutusele, näidates, missuguses köites üks või teine jutt leidub, ja peale selle veel, missugusest maakonnast mingi jutt kirja pandud. Hurti muinasjuttude uurimiseks pakub see Aarne teos „Estonische Märchen und Sagenvarianten“ (1918) tarviliku võtme, mille varal sedamaid allikale päästakse. Teosest selgub ühtlasi ühe või teise muinasjutu teisendite paljus Hurti kogus.

Kümne aasta jooksul oli veel rohkearvuline kogu soome muinasjutte kokku tulnud; nende tutvustamiseks avaldas ta 1920. a. oma viimse töö sellelt alalt, nime all „Finnische Märchenvarianten. Ergänzungsheft I.“

Muinasjuttude tüüpide avaldamise järel hakkas ta muinasjutte endid harutama, andmeid igalt rahvalt, muidugi eestlasteltki harutusele appi võttes. Nii ilmusid üksikute muinasjuttude uurimused pealkirjade all „Die Zaubergaben“ 1910. a., „Die Tiere auf der Wanderschaft“ 1913. a., „Der tiersprachkundige Mann und seine neugierige Frau“ 1914. a., „Schwänke über schwerhörige Menschen“ ja „Der Mann aus dem Paradiese in der Literatur und im Volksmunde“, mõlemad 1915. a., „Der reiche Mann und sein Schwiegersohn“ 1916. a.

Muinasjuttude uurimise õpetuseks avaldas ta „Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung“ 1913. a. ja muinasjutu-kirjanduse tutvustamiseks „Übersicht der Märchenliteratur“ 1914. a. Viimane teos õpetab rahvaste muinasjutu-kirjandust tundma. Selles teoses loendab ta ka kõik vähegi tähelepandavad eesti muinasjuttude raamatud.

Viimane siia kuuluv enne surma trükitud töö kannab nime „Muuan saduntutkimuksen merkkiteos“ 1924. a.

Paljukülgne nagu Aarne oli, ei ajanud ta vagusid ainult muinasjutu-maailma. 1916. a. asus ta mõistatuste uurimisele, samal aastal neli tööd sellel alal avaldades. Järgmisel aastal ilmus ta „Vertailevia arvoitustutkimuksia“. Selles kui ka 1919. a. ilmunud kolmes saksakeelses raamatus „Vergleichende Rätselforsungen“ käsitleb ta soome omadest välja minnes teistegi rahvaste samasugu-

seid tooteid, alati eestigi omi hoolsalt tähele pannes, mis tal ju Hurti kogus saadaval olid. 1922. a. avaldas ta ühes professor K. Krohniga „Suomen kansanarvoituksia“ ja 1923. a. veel „Arvoitukset“.

Mõistatustelt pööris ta pilgu rahvalaulude poole, nende uurimisele ruhkides, kusjuures ta püüdis nende algupära, levimist jne. konstateerida. Esimesena ilmus 1920. a. „Päivän päästö“, sellele järgnes „Miehentappajan neidon runo“ 1921. aastal, „Vesitiellä viipynyt neito“ 1922. a., „Das estnisch-ingermanländische Maie-Lied“ ja „Das Lied vom Angeln der Jungfrau Wellamos“ 1923. a. Kahes viimases teoses käsitleb ta eriti rohkesti eesti rahvalaulude teisendeid, nimelt aga Maie-laulu harutusel. Peale Helsingis leiduva sellekohase materjali palus ta rahvalaulude, aga ka muinasjuttude käsitlemisel mõnelgi puhul minult lisateateid. Ülepea olid tal kõik minu kogu rahvalaulu-teisendid käes tarvitada. Filoloogina oskas ta eesti keelt üsna hästi.

Oma kirjatööd on ta peaaesjalikult rahvaluule uurijate „F. F. Communications“ nimelises seerias avaldanud, kus kõigist tõist lõviosa tema arvele langeb, nende hulgas ta tähtsamaid teoseid, aga ka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomalais-Ugrilaisen Seura toimetuste seas on ta töid ilmunud.

Ülepea tõuseb ta teadusliste kirjutuste ja teoste arv umbes 100 peale, millest siin ainult tähtsamad olen nimetanud. Ta oli teadusemees sõna tõsisel mõttes, kes kõik oma aja uurimisele ohverdas, hommikust õhtuni raamatute ja käskkirjade juures töötades ja enesele vähe puhkamist lubades. Vististi on liigtöötamine ta enneaegu hauda viinud. 1924. a. suvel temaga mõnda korda kokku puutudes nägin teda veel tervena, kuid aasta lõpu poole murdnud tõi ta voodisse, kust ta enam üles ei tõusnud; tal olid teadusliste tööde poolest veel suured kavatsused ees. Alles 58 aasta vanaduses pidi ta suure töö pooleli jätma, mille jätkaja vähemalt esiotsa puudub. A. Aarnega viis surm sooja eesti sõbra ja eesti rahvaluule tundja ning uurija hauda.

Ta oli Soome Kirjanduse Seltsi, Kalevala Seltsi, Soome teaduse akadeemia liige ja ajakirja Virittäjä toimetaja; mitmed võõramaa teaduslikud seltsid austasid teda oma liikmeks kutsumisega, nii näiteks Императорское Общество Любителей естествознания, антропологии и этнографии (1911), Die Gesellschaft des Tschechoslovakischen ethnographischen Museums (1912) ja Ungari etnograafiline selts Budapestis (1924).

M. J. Eisen.

Maurus Jókai

(1825—1925).

Ungari kuulus romaanikirjanik Maurus Jókai, kelle 100. sünnipäev hiljuti möödunud, sündis 18. veebruaril Komáromis (linn asub Doonau kaldal, kuulub praegu Tshelhoslovakkiasse). Kooliealiseks saanud, läks ta Pozony (Pressburg) „saksa sõna“ õppima. Hiljemini käis ta Pápa linna kalvinistlikus kolleegiumis, kus ta kaasõpilases Petöfis peagi parema sõbra leidis. Selle järel õppis Jókai Kecskemét'is õigusteadust, et kord isa eeskujul advokaadiks saada. Pestis omandas ta 1846. a. advokaadidiploomi ühes doktorikraadiga.

Kuid ta hakkas kirjanikuks. Ülikooli lõpetamise aastal ilmus ka juba tema esimene romaan „Nädalapäevad“, mis kirjaniku silmapaistvast huumorilisest talendist tunnistust andis. 1847. a. hakkas ta poliitilist nädalalehte „Életképek'i“ („Elupildid“) toimetama, ja järgmisel aastal 15. märtsil leiame tema nende vaimustatud isamaalaste hulgas, kes Petöfiga koos suurest meelevaldusest osa võtsid, oma lipukirjaks seades Ungari rahva sõltumatuse ja vabanemise Habsburgide ikkest ja aastasadade jooksul valitsenud konservativismist. Meelevalduse otsekohese tagajärjena saavutati vabam sõna-õigus ajakirjanduses. 1848. a. puhkes Ungari kuulsusrikas vabadussõda lõkkele, mis aga kaotusega lõppes, sest et Austria maleva Vene isevalitseja Nikolai I poolt sõjaväelist toetust sai. Ungari valitsus ühes rahvaasadikute-koguga oli sunnitud Budapestist Debreczeni põgenema. Jókai põgenes ühes, sest tema seisis nende 32 ungari kirjaniku nimekirjas, kes austerlaste poolt olid surmale määratud.

Aastate vältusel on ta mitmel pool elanud, küll poliitiliste vastaste tagakiusamise eest põgenedes, küll kodumaal rahu-aegu nähes, kuid ikka väsimata suure hooga töötades, eriti ilukirjanduse alal, aga ka avaliku politikategelasena, ajalehtede toimetajana, riigipäeva saadikuna jne. Kuulsuse-loorbereid on talle kannud ja jäädava mälestuse kindlustanud peaasjalikult ikkagi tema kirjandusline tegevus, mille viljana iseäranis tema romaanid nähtavale kerkivad.

Jókai looming võis oma täies ulatuses silma paista alles ta 50-aastase kirjaniku mälestuspäeva puhul 1894. a., mil ta kogu Ungari rahva iseäralise lugupidamise osaliseks sai. Tunnustuse nähtava märgina annetati talle autasuna 200000 krooni. Ühtlasi anti tema koguteos välja, millesse koondati

70 romaani, suur hulk novelle, näidendeid, luuletusi, poliitilisi artikleid jne. Ei leidu teist kirjanikku, kes temaga töörohkuse poolest suudaks võistelda.

Millega võib säärast nähtust seletada?

Kirjandusloolaste märkustes öeldakse, Jókai olevat haruldast tähelepanu ja osavõttu äratanud oma naljalehega „Üstökös“ („Komeet“). Ta on osanud lugejatega niisugust sõbralikku vahekorda luua, et need tema otsekohesteks kaastöölisteks saanud selle läbi, et talle igasuguste rahva seas ringivate juttude ja anekdootide sugemeid kätte toimetanud, nii et kirjanikul ainetest iialgi pole puudust olnud. ¹⁾ Mainitud anekdoodid said täielikuma kuju Jókai lõpmata mõttekujutuse ning haruldase keeleosavuse läbi. Selle juures oskas ta ka teravasti tähele panna ja tabada kõike, mis tüüpiline ja Ungari maa ning oludega seotud.

Tema romaanid on kõikidesse euroopa keeltesse tõlgitud, nii et nad on olnud suurepäraseks ungarlaste tutvustamisvahendiks muude rahvaste juures. Nende tõlkimine, eriti saksa keelde, olevat iseäranis sellest ajast peale hoogu võtnud, kui ta romaan „Armastuse narrid“, mis ta 1873. a. kuningannale pühendas, õukonnas hea vastuvõtte leidis.

Jokai kirjanduslistes teostes on tunda Viktor Hugo ning Jules Verne'i ja tema viimastel tegevusaastail prantsuse realistide mõju. Kuid kõigest sellest hoolimata on romaanid ja novellid siiski sõna täies mõttes ungaripärased, ja see tuleb talle iseäralise teenusena arvestada. Nende jaoks ammutab ta aineid seltskondlikust ja ühiskondlikust elust või ka ajaloost. Leidub vaevalt mõni töö, kus mitte ei oleks mõni mälestuse edasianne või tüüpiline kuju Ungari ajaloost või rahva elust-olust.

Romaan „Ungari Nabob“, mis 1858. a. ilmus, on kujutus rikkaist aadlisoost isikuist, kes rahvajuhi Széchenyi ajal, hoolimata poliitilistest ja majanduslistest raskustest, prassides ja pillates päevad mööda saatsid muist kõdu, muist välismaile. Romaanis „Zoltán Kárpáthy (1854)“ kujutab kirjanik juba väarikaid ungarlasi, kes raskel surveajal rahvaga kaasa tundsid ja selle poliitiliste ning majandusliste küsimuste lahendamise mõttes teotsesid. „Uus mõisnik“, mis ilmus vabamal ajal — 1862. a., pakub suurepärase pildi minister Bachi ajast, kes valimata abinõudega Austria monarhi karme instruksioone Ungaris maksma pani. Arvustus hindab seda romaani „Ungari Nabob'i“ kõrval Jokai

1) Muu seas on sarnase nähtuse üle ka eesti ajalehed Jókai 50-a. kirjanikujuubeli puhul 1894. a. teateid avaldanud. S.

kõige paremaks teoseks. See oli raamat, mille ilmumist rahvas näis nagu instinktiivselt oodata teadvat. Ja niipea kui ta trükimasina alt tuli, oli ta ka varssi müüdnud, nii et veel üksikud eksemplarid käest kätte käisid. Jutustustel „Südameta mehe pojad“ (1869), „Politiilised moed“ (1862) kui ka paljudel teistel teostel on tagapõhjaks Ungari vabadusvõitlused.

Jókai ajaloolistest romaanidest on tähtsamad: „Kuldne aeg Transsilvaanias“ (1851), „Türkklased Ungaris“ (1853), „Armastus kuni tapakirveni“ (1882), milles Rákószy aega kujutatakse, „Vang Ráby“, Joosep II ajast, ja „Frater Georg“ (1892) — Ungari suure riigimehe Martinuzzi elu ja tegevuse kirjeldus 16. aastasajast. — Seltskondlik romaan kuulub ta otsekohelele erialale, kus ta täiesti julgelt ja koduselt liigub. — Tema näidenditest — peaaesjalikult romaani-dest ümbermoodustatud — on senini Ungari teatri repertuaaris püsima jäänud „Kuldaväärt inimene“ (1884) ja „Szigetvári märtrid“ (1860).

Ungarlastel on traditsiooniks oma suurvaime, kirjanikke ja avalikke tegelasi kuningate vääriliselt mälestada. Seda võib nüüd ka Jókai kohta tema 100. sünnipäeva mälestuse puhul ütelda. (Olgu vahemärkusena tähendatud, et Jókai 1904. a. Budapestis suri.) Praegused Jókai pidustused algasid Ungaris juba mõne kuu eest, ulatudes iga linna ja alevisse.

Jókai suuremeelse abikaasa, kuulsa näitleja Rosa Laborfalvi sünnipaik on Miskolczi linn. Sealsel Jókai pidustusel on läinud suvest meile, tartlastele tuttav ungari neiu õpetaja Maria Tauszig kõne pidanud, mis ta meile on lahkesti tarvitada saatnud. Mainitud kõnest tsiteerime järgmist:

Ungaris olid rasked rõhumis- ja tagakiusamisajad, kui Maurus Jókai avalik tegevus algas. Õudne kahtlus ja mure täitsid inimeste meeli. Jókai tundis seda oma südame hõõgava tulega, kuid ta ei kaotanud oma loomusest päritud rõõmsat meeleolu. Tema sai rõhutud rahva hinge õhutamiseks, kõikuma löönud lootuse kandjaks.

Raugemata nalja ja lõpmata ladusa vesteanniga oma kirjalikkudes töödes juhtis ta inimeste mõtted minevikku ungarlaste kangelastegudele, suurtele aegadele; äratas usku iseenda jõusse, õhutas lootust tulevikku. Inimesed võtsid tuld, ärkasid.

Jókai tõusis ungari kirjanduses geeniuks, kelle romaanid võidukäigus üle kogu Ungari loetavaks said ja tõlgetes järk-järgult ka välismaile ulatusid, ungari nimele lugupi-

damist võites. Jókai jutustamise kergus ja graatsia on ühenduses haruldaselt väleda leidlikkusega, mis väsimata loob, ilma et raskust laseb märgata. Ja seda ei näi kirjanik isegi tundvat. Kõrvalt-vaatleja omandab mulje, nagu tahaks Jókai ennast väsinuks kirjutada, kuid seda ta ei suuda. — —

Kõlalise kiituse kõrval võeti Jókai kirjanduslik tegevus ühtlasi ka valju arvustuse alla. See toonitab, et ta oma ääretule fantaasiale liiga vaba voli andvat ja faabula kujutuses väga ohtrasti romantilisi võtteid ning üllatavaid hüpeid tarvitavat, mille all reaalsus ja kompositsiooni ühtlus kannatavad. Peale selle heidetakse talle ette, et ta oma peategelaste karakteriseerimises liialdavat ja oma kangelasi võimatute ebaloomuliste, muinasjuttudes leiduvate olevustena kujutab.

Need puudused on igatahes küllaldaselt õigustatud kirjanikule etteheiteid teha; kuid tema loomingus esinevaid elutõele lähenevaid külgi arvesse võttes peab tunnistama, et ta lugejad ta vead heal meelel unustavad.

K. E. Sõst.

Eduard Wilde.

Kirjaniku 60-a. sünnipäeva puhul.

IV.

Wilde esimesed sotsiaalsed novellid osutusid otsekui eeltöiks ja hoovõtuks ta järgnevaile suurile ajaloolisile romaanele: „Mahtra sõda“ (1902), „Kui Anija mehed Tallinas käisid (1903) ja „Prohvet Maltsvet“ (1906), mida on mainitud ühise nimega ajalooliseks triloogiaks. Ja selleks on olemas ka eeldused, kuna nad omavad, sündmustiku ja tegelaste erinevusele vaatamata, ühist ajaloolist tagasema. nimelt 1858.—1861. a. Harju- ja Järvamaal olnud talupoegade rahutuste näol.

Ajaloolise triloogia aine on jagatud ära kolme osa vahel järgmiselt: „Mahtra sõjas“ kurnab mõisnik jõuetuid teoorje ja „Anija meestes“ nopib ta enesele naiste paremad tundmused, kuna „Prohvet Maltsvetis“ laiutub fanaatiline usk viimse painena orirahva üle.

See on raske ja vapustav tundmus, mis sööstab hinge. kui lugeda triloogia kannatus- ja ülekohturikkaid lehekülgi. „Siin valitseb üksainus seisus kõigi teiste üle, ja nimelt pii-

ramata ja määrata voliga! Mida mõisnik käsib, soovib, tahab, himustab — see kõik peab sündima! Mõisnikkude käes on kõik õigused teiste rahvaliidude vara ja isiku kohta!“ Need on tiseriselli-välismaalase Huberi sõnad („Anija mehed“), mis tabavad terava tõena kogu triloogia põletavat ainet. —

Wilde tööd on sündinud ikka vastuvõtlikkude muljete mõju all, nagu tõelise realisti tööd kunagi. Nagu ta hiljemini ütleb, annab talle aineid sest saadik, kus ta selja pööras varematele ajaviite-novellidele, elu ise — kas minevikust või olevikust. Mõni sõlm, mõni lips, mõni kühm või käsn hakkab ühiskondlikust elust ikka silma.

Aastasaja vahetusel võttis meil hoogu sotsiaalne liikumine, mille esimeseks väljendajaks ja tõlgendajaks osutus Tallinnas asutatud radikaalne ajaleht „Teataja“, hiljemini Tartu „Uudised“. Kuna Jaan Tõnisson püüdis süvendada oma „Postimehes“ rahvuslikku vaimu, tahtsid „Teataja“ mehed eesotsas Konstantin Pätsiga edendada majanduslist arenemist ja klassikihtide iseteadvust. Ent veidi hiljemini tegid viimased selle järeleande, et ka nemad hakkasid võitlema rahvuslise aate alusel.

Meie realistlik kirjandus — iseäranis aga Eduard Wilde ja Ernst Petersoni teosed — püüdis kajastada täiel määral seda õhus hõljuvat ja kleepuvat meeoleolu. Peterson avaldas sel ajal oma kuulsad „Paised“ ja „Rahvavalgustaja“, Wilde — ajaloolised romaanid. „Teataja“ ümber olid koondunud kirjanikud-realistid, nagu Otto H. Münther, Jaan Lintrop, Anton Hansen-Tammsaare, ning ajakirjanikud-sotsialistid nagu M. Martna ja H. Pöögelmann, kes avaldasid siin ajavaimust kantud ilukirjanduslisi kui ka kriitilisi töid. Tõlgiti iseäranis Zola'd, siis Tshehhovit, Turgenjevit, Daudet'd j. t.

„Teatajal“ oli Wilde elus õige suur tähtsus. Esiteks võimaldas see tema kahe ajaloolise romaani täielikul kujul ilmumist, teiseks olid siin töötamis- ja elamisolud inimlikumad kui mujal. Meestel, kes töötasid seltsis korralikes, meeldivais ruumes, oli ikka hea tuju ja lõbus meel, kuna toimetaja K. Päts hoolitses korralikult „majandusmeeste“ majanduslise külje eest. Wilde õlgadel lasus siin peaaegu kõige suurem töö, kuna ta oli teiste seas ainuke ajakirjanduse ala juba vilunud mees. Ta kirjutas igapäev politika-ringvaadet ja välismaa telegramme, aga ka „juhtkirju, poleemikat, arvustusi jne. tuli sagedasti pensumile juurde“.

Kuna Päts oskas leida ruumi lehele üldises elus, siis oli Wilde see, kelle sõna maksis lehe sisemises korralduses. Joh. V. Veski, kes oli „Teataja“ toimetuse sekretäriks kogu

selle ilmumisaja jooksul, jutustab, missuguse leidlikkuse ja esteetilise maitsega sobitas Wilde lehele ala-pealkirju. Tema lõi lehe eriosade nimetuseks sarnaseid tiitleid nagu: „Hääled ajakirjandusest“, „Segasõnumed kodust ja võõrsilt“, „Tallinna uudised“, „Politika päeva-ringvaade“ jne., mis olid seni täiesti tundmatud.

Et selle juures Wildega kõige paremini ümber käidi ja teda austati, see on iseenesest mõista. Kui 1902. a. kevadel tegi Wildele tuska valu seljas, külgedes ja puusades ning teises jalas, siis võimaldati talle viienädalaline puhkus K u r e s a a r e „mudavannis“. Ta jooksvahaigus valmistas talle enam kui lõbu. „... võisin sellest nõiakatlast, mida ajalehe toimetuseks nimetatakse, välja hüpata ja oma ametivennad sinna sisse siputama jätta...“

Ka võimaldas „Teataja“ Wildele 1903. a. pikema rännaku läbi L õ u n a - E u r o o p a, mil tuli peatuda pikemat või lühemat aega järgmistes linnades: Berliin, Praaga, Viin, Budapest, Belgrad, Sofia, Konstantinoopol, Smürna, Naapoli, Rooma jne., kuni jälle Berliin ja Tallinna. Huvitav oli lõunamine, eksootiline värvirikkus, ent iseäranis joobnustas Itaalia loodusilu.

1902. a. alul hakkas ilmuma „Teataja“ joone all Wilde romaan „M a h t r a s õ d a“, mis ilmus samal aastal äratrükilt ka eraraamatuna. Teose eelsünni-loo kohta loeme nüüd ilmunud „Mahtra sõja“ eessõnast järgmist:

„Teose looming seisab ligidases ühenduses ajalehe „Teataja“ asutamisega 1901. a. lõpul. Astudes uue radikaalse häälekandja toimetuse staapi, tundus mulle soovitava, et lehe opositsiooniline, feodalismi ja oligarhia vastu sihitud ilming kohe alguses ka „joone all“ tuleks nähtavale — mõte, mida väljaandja ja peatoimetaja Konstantin Päts elavalt pooldas. Nõndanim. Mahtra sõja ainestik oli mulle juba varemalt tuttav; otsekohe rahva seast oli mulle andmeid saadetud ning korduvalt nõu ja tõuget antud, seda suurt kurblogu Eesti talupoja teoorjuse päevilt täiel ulatusel ilukirjandusliselt kasutada, ning mul oleks huvi küllalt olnud seda teha, kui minu heale tahtele mitte tsensuuri kategooriline „non expedit“ vastu ei oleks seisnud. Õnneks läks aga „Teataja“ väljaandja diplomaatial korda tollaegset Tallinna tsensorit, mag. Truusmanni, minu ideele sallivaks võita, teda veendes, et poliitiliselt muidu nii hõrk ainestik romaani süütul kujul vaevalt „pahu tagajärgi“ võiks aegneda. Tsensorihärra vahendusel avati mulle pealegi kubermangu arhiiv, nii et võisin tutvuneda kogu ametliku materjaliga Tallinnamaa talurahva rahutustest 1858. a., nõnda siis Mahtra

mässu loo kõrval ka dokumentidega Anija meeste peksust Tallinna Vene turul, aine, mida aasta hiljemini teise jutustuse lõimeks tarvitasin.“

„Mahtra sõja“ jaoks käis Wilde ka ise otsimas aineid ning tutvumas kohapealsete oludega (nagu teistegi ajalooliste romaanide puhul) Mahtras ja terves Juuru kihelkonnas, peale selle mujal järva- ning Harjumaal. Muidugi vaatles ta ka toona elavaid „tegelasi“, surus neist mälusse ära kujud ja tegi paberile märkusi. Kui aga neist siiski tuli puudus, siis otsis ta läbi oma noorpõlve ja hilisema mineviku ning laskis silmil käia ringi ka enese ümbruses. „Paljusid oma eeskujud olen ma ligidalt tunnud, paljusid aga elus ainult riivanud, kuid selle kasuga, et ma neilt karakterilisi jooni omale tallele võisin panna.“

Wilde kehtastas selle teosega peaaegu kõiki neid nõudeid, mis asetab sotsiaalsele romaanile aineline realism, nii oma aine täieliku eeluurimuse kui olude mitmekülgse tutvustamise näol. Nagu teame, sai Mahtra talupoegade (üldiselt kogu Harju- ja Järvamaa) rahutuste põhjuseks uute seaduste ootamine 1858. a. Talupojad olid ära kurnatud senisest orjusest ja lootsid leida veidi kergendust oma orjatööle, kuid mõisnikud püüdsid seaduste maksmapanemist viivitada, niipalju kui oskasid, mis andis põhjust veriseile kokkupõrkele kahe mainitud poole vahel. Ja selle ajaloolise kurbmängu on võtnud Wilde oma romaani tagaseinaks, kuna esiplaanile on asetunud mainitud ajajärgu teoorjuse ajast üldise pildi joonistamine. Selleks on valitud nii ajaloolisi kui ettekujutatud tegelasi ning sündmusi, ent ikka selle tõetundega, et ka luulekujudel on olnud kord eeskujud, kuigi teistes olukordades ja raamides.

Wilde on leidnud siin õnneliku, kunstipärase sünteesi ajaloolise tõe ja luulevabaduse vahel, on vallanud uurimuse kalduvust ja ettekujutuse tugevust, mida märgib Georg Brandes kui kunstniku iseloomulisemaid omadusi. Meie ei tea öelda, missugused kujud või olukorrad on tekkinud tõeluse, missugused vaba fantaasia alusel, ent me peame tunnistama, et kõik on omandanud haruldaselt selge ja tõenäolise ilme. Vaatamata sellele, et siin on palju lahtist materjali ajalooliste andmete ajalehelise esitamise ning mõnede stiilivaeste memuaaride pakkumise näol, on kujunenud „Mahtra sõjast“ üldse parem romaan nii Wilde toodangus kui eesti kirjanduses. Kui realistlik ajalooline romaan avas see uue ajajärgu eesti kirjanduses ja andis surmahoobi senistele romantilistele minevikuroomaanidele.

Kogu oma kirjanduslised kogemused ja võimised, — nagu mitmekesise huvitava sündmustiku komponeerimine, laialdase ja plastilise miljöö maalimine, tegelaste tabav iseloomustamine ja nende hingeelu võimused väljendamine, — koondanud kirjanik neile lehekülgedele, ja sellega on saanud romaan, mis rahuldab kõiki lugejaid, ka kõige nõudlikumaid.

Hiljemini, iseäranis kirjaniku 60-a. sünnipäeva puhul, mil oli tema looming põhjaliku ümberhindamise all, on tunnustatud ühemeelselt Wilde ajaloolise trioloogia väärtust. Nüüd nähti selles monumentaalsust, rahvuslikkust ja inimlikkust, nooruse värskust ning luule õrnust, ühe sõnaga — kõike, mis peab leiduma kunstitöös. Kuid mulle näib, et need otsustajad on olnud eeskätt „Mahtra sõja“ mõju all, ja selle järele laiendanud oma tundmust kogu trioloogiale. Praeguses kunstilises ilmes jääb ainult „Mahtra sõda“ eesti kirjanduse suurimaks saavutuseks, üheks püsivaks monumendiks aegade veerengul.

Kuid millega võib leppida, millele julgelt alla kirjutada, on trioloogia mõju lugejaisse, eriti noorsoosse. Ja siin on Karl Rumoril täielik oigus toonitada „vabaduspüüete sädemete kiirgust“, tiivustamist vabaduse võitmise teel. Kahtlemata ei ole ükski noor lugeja saanud jääda külmalt reageerijaks süngete veriste sündmuste puhul! Kättemaks ja viha, kirm ja palang on vallanud hinge kui võimused sööst. Kui kaua kannatame selle all? Kas igaveseks peab see jääma?

Wilde lõi oma „Mahtra sõja“ sotsiaalse ilmavaate tähe all, — nagu ta on kirjutanud kogu oma toodangu selle põhimõtte alusel, — kuid see ei saanud tendentsiliselt hädaohtlikuks, nagu paljud varem ja hilisemad tööd, vaid omandas tasakaalse mõõdukuse ja esteetilise maitse.

Kirjanik näitab paljude plastiliste ja hingestatud piltide varal talurahva orjuseviletsust ja ta lõpmata kannatust ning mõisnikkude ülekohut, verejanulikkust ja ebainimlikku julgust. Need nõuavad hävitamist kui ühiskonna-korra iganud nähtused ja asemele peab tulema uus, inimlikum vahetõde! Ent seda ei saa saavutada muud kui võitluse teel, talupoja iseenese aitamise näol! Teiste rahvaste õlgadele neid lootusi veeretada on mõttetu, kuna ka kõige humanistlikumad „saksad“ on võimetud ja tahtetud olukorra parandamiseks.

Oma ideede kehastamiseks on loonud Wilde terve rea õnnestunud tüüpe, nagu seda on humaansete kalduvustega koolipreili Juliette Marchand (sarnaneb välimise idealiseerimise kui vaimlise kõrguse poolest Eeva Marlandiga „Taba-

mata imes“), põllumajandust studeeriv noorparun Herbert Heidegg, poolrumal, ülbe ja vali vanaparun Heidegg, tugev ning trotslik külapoiss Võllamäe Päärn, tema vagane, ent kangelaslik mõrjsja-külatüdruk Huntaugu Miina, õel ja salakaval mõisa kubjas Prits, — need moodustavad oma intriigidega romaani kandvuse; selle kõrval rida vähemaid kujusid, mis juba kahvatumalt välja töötatud, nagu lihtsad taluinimesed Jüri ja Mai, Päärna ja Miina kõrval teise küla-romani etendajad, paindub ja hiiliv toapoiss Tohver, „tumma suuga umbrohu-uuriija“ Gottlieb Lustig, intelligentne vallatalitaja Ants Tertsius, Herbert Heideggi seisuseuhked ja õelad õed jne.

Just tegelaste otstarvete kohane asetamise ja loomise oskus, mis inspireerib Wildet ikka probleemi või idee seiskoha järele, on see, mis tuleb teoses nähtavale iseäranis meisterlikult ja annab imestada, kui tuletame veel meelde, määraseil ebasoodsail tingimusil Wilde selle kirjutas — õhtuja öötööna pärast päevatööd toimetuses, täna kirjutatud osa ilmutades juba järgmise päeva lehes. „Read olid sageli veel märjad, kui nad läksid trükikotta!“ Ja sedaviisi päev päeva kaupa kuni pool aastat. Kuid vististi oli välja kujunenud kirjanikul töö kava niivõrt täielikult, et säärane töötamisviis ei saanud kahjulikuks kompositsiooni poolest.

Kokkukõla suuremaid vigu leidub muidugi teose lõpu-poolel, kus liiga rohkesti ajaloolist materjali, mida ei saa jätta tunnistamata autorgi. „Romaanis on püütud olla võimalikult ajalooline. Vahest läksin ses suhtes kaugemale, kui teosele kunstiliselt kasulik oleks olnud. Aga ma olin kiustatuses. Kahju oli poliitiliselt nii tänulikku ainestikku, mille avalikkuse ette kandmiseks korruga võimalus avanenud, kärpida, painutada, vaba luulega liiasti katta, ning kahju neile paljudele, kes minu tootest kõige eel historialist tõepärasust ootasid, nende hulgas minu vabatahtlikud ja hangitud kaastöölised rahva seas, pettumust valmistada. Ei saanud teisiti — ajastiku poliitiline õhkkond oli niisugune.“

Osalt samasugustes oludes, milles tuli ilmale „Mahtra sõda“, sündis ka Wilde järgmine ajalooline romaan „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“. Eelmisega võrreldes näitab see pealiskaudsemaks muutumist nii sisus kui vormis: psühholoogia on ebakindel ja ebameetodiline, följetonism võtab keeles õige tugeva võimuse, kompositsioon on ühekülgne, loodusekirjeldused, selle sõna paremas mõttes, puuduvad. Ja lõpuks — tendents on õige pealetükkiv.

Mõisnikkude eesõiguste ja Tallinna linna kodanikkude elu tagaseinal areneb „Anija meestes“ ühe talupojaseisusest

võrsunud tiseriselli Mait Lutsu traagiline saatus. Juba lapsena kannatab ta selle all, et on sündinud parunist, linna elama asudes tehakse kibedat nalja linna kodanikkude seas ta talupojaliku pärit-olu üle ning lõpuks võtab parun ta noorelt naiselt „esimese öö õigused“. Mitmekordselt on tehtud talle ülekohut, ta kannatus annab teed kättemaksu-kirele, mille teostumine lõpetab edasipüüdva ja vabadust vajava noormehe elu.

Romaan kahvatub „Mahtra sõja“ monumentaalsuse ees, ent siiski leiduvad tal mõned väärtused, nagu andelise, tööka ja vaikse peategelase Mait Lutsu kuju, selle armukadeduse- ja kättemaksutundmused, nagu need on sageli Wildel õige head (vrd. „Karikas kihvti“, „Raudsed käed“, „Mahtra sõda“, „Prohvet Maltsvet“, „Mäeküla piimamees“), Tallinna käsitöölise traditsiooniderikas elu j. m.

Juulikuus 1904 tuli Wilde Tartu, et heita siin eelmise aasta lõpul ilmuma hakanud sotsiaaldemokraatide lehe „Uudiste“ toimetuse liikmeks. Nagu nüüd on erinev Tartu ja Tallinna oma liikumise ja elavuse poolest, nii oli toonagi. Kui Tallinna tuletas meelde Wildele vähegi suurlinna ilmet ja kihinat, siis oli Tartu selle kõrval täielik rahulinn, nagu mainiski korra kirjanik ühes vestes. Esimestel päevadel leidis Wilde sellest rahust kosutust, teatavat lõbu, kuid siis valdas tüdimus ning haigutav igavus. Wilde istus oma korteri aknal Tähtvere uulitsas ja mõtles, kuidas saaks tuua ellu vaheldust. Ta vaade ulatus Emajõe, puusillale ja mujale, kuid kõikjal lasus surnuaia-rahu. Ta tundis igatsust mere ja laevade järele, tundis igatsust kivisöe-lademete, puuvilla-virnade ja raske kaubaga koormatud suurte vankrite järele. Teda oli elustanud ja soendanud suurlinnades ikka vaatus, kuidas liikusid vabrikute väravatest välja tööliste hulgad, higised ja mustad. Kuid midagi selle sarnast polnud Tartus!

Võrdlemisi liikuvat ilmet omas linn õhtu eel, mil ilmusid poisikesed ajalehtede hüüuga, linlased tulid jalutama, ja veidi suuremaks paisus elu sügisel, kui saabusid linna üliõpilased — Tartu põline uhkus ja au!

Wilde toimetas „Uudiste“ juures selle veste- ja jutulisa, hoolitsedes sellega õige väikselt linlaste „naerunärvide“ eest. Lisaleht oli kümme-konna-leheküljeline, sisaldades peamiselt Wilde ja Linda Jürmanni jutustusi ja kirjutusi, ainult vahel pakkudes ka naljaraasukesi. Wildelt ilmus siin täielikult tema „Koidu ajal“ ja esimene osa „Prohvet Maltsvetist“, Linda Jürmann avaldas Erckmanni-Chatriani romaani „Prantsuse talupoja ajaloo“ tõlke (ilmus hiljemini ka eriraamatuna), teaduslisi kirjutusi ja mõne algpärase jutu-

kese. Nii oli neiu Jürmann, kes sai hiljemini Wilde elusaa-
tuse jagajaks, täitsa kirjanduslik inimene.

„Uudiste“ ümber oli koondunud peale Wilde teisigi
tuntud tegelasi. Peeter Speeki kui peatoimetaja kõrval töö-
tasid siin dr. R. Aavakivi, M. Martna, E. Peterson, Karl
Rumor j. t. E. Peterson avaldas siin 1904. a. „Rahvavalgus-
taja“, ent Rumor oli vaevalt kahekümne-aastane noormees,
kes luuletas suure innuga.

„Uudiste“ käsi näis käivat hästi. Teda trükiti kaks
korda nädalas, esiti 8-leheküljelise kaustaga. Tellijate arv
tõusis pea, nagu teatas talitus, 5000 peale ja „Postimehele“
tegi suurt meelepaha kaasvõitleja hea minek. „Uudised“ oli
liiga tormitsev, räpakas ajaleht, „Postimees“ aga tagasihoid-
lik, rahvusline, mis andis põhjust vaenuvankri veeretamiseks
kahe leeri vahel. Kui peale 1905. a. sündmusi sotsialistlike
kalduvustega tegelasi hakati taga ajama, olid ka „Uudiste“
mehed püütavate seas, ja Wilde põgenes ühes Linda Jür-
manni ning Peeter Speekiga, millega algas Wilde emigrandi-
põli, mis kestis kaksteistkümmend aastat.

„Uudiste“ ajajärgu juttudest on pärit kõige tähtsamana
„P r o h v e t M a l t s v e t“, mis hakkas ilmuma mitmesu-
guste viivitavate takistuste järel alles 1905. a. alul ja kat-
kestus siis, et hiljemini (1906. a.) täielikult ilmuda G. Pih-
laka kirjastusel Tallinnas.

„Prohvet Maltsvet“ on neid Wilde töid, kus materialist-
lik ilmavaade on viidud tipule, esinedes tendentsilisena, nagu
teisteski selle ajajärgu töodes: „K o i d u a j a l“ ja „N a i s -
õ i g u s l a s e d“. „Uudiste“ sotsialistlik meeolu oli siis
nii hõõguv ja küllane, nagu kogu aeg enne 1905. a. sündmusi
pakitses prahvatumisvalus, et valdas mõjude vastuvõtliku
Wilde meeled ja tumestas töötamisel ta kriitilist maitset. See
ilme jäi Wildele külge ka peale Tartust põgenemist, kuna ju
meeleolud oluliselt ei muutunud.

Eelmises peatükis nägime, kuidas Wildet pigistas
„Maltsveti“ kirjutamisel aineiline külg, nüüd osutus uueks
takistuseks poliitiline meeolu ning seisukord. Nii oli aeg
igapidi ebasoodus Wildele tema suurepäraselt kavatsatud
teose lõpuleviimiseks. Wilde plaan oli, teha Maltsvetist mo-
saiikromaan, pannes sinna lüürilist luulet, draamaatilist paa-
tost, tantsivat följetoni, poliitilist-sotsiaalset kainust j. m.
(Tartu Pvl. 1915, nr. 42). Ikka selle järele, kuidas nõudis
ja välja kannatas peatüki aine! Wilde tähendas ühes kirjas
Bernhard Lindele, et ta ei pidanud seesugust käsitlust sugugi
keelatuks, kuna ta on iga sholastilise kitsenduse vastane.

Wildel oli tarvitada selle romaani kirjutamisel määratu suur, isiklikult huvitav materjal, mis sai teosele otse saatuslikuks. Romaan oli paisunud juba ettenägemata suureks, ent aineid oli veel palju, ning neid saadeti järjest juurde. Nii et töö ilmuma hakkaminegi viibis 1904. aastast järgmise aasta peale. Kui seda materjali ilukirjanduslikult, tegelaste ja sündmuste kaudu ära oleks kasutatud, oleks paisunud romaan $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ võrra suuremaks. Kirjastaja ei lubanud aga seda, ja nii mahutas Wilde teise ossa vägivaldselt ja ümbertöötamatult ainelist materjali.

Nii sai esimesest poolest eeposlik kujutus, teisest juhtkirjalik kokkuvõte, mis pole seesugustenagi veel puhtad ja kokkukõlalised. Juba alul on refereerivat traktaati, nagu näiteks prohvet Maltsveti kui nimikangelase kirjeldus, mis moodustab tervelt ühe 60-leheküljelise peatüki, ja lõpul leidub hingelise realismiga nähtud kohti, nagu Lõhmuse Taaveti vahekord ta noore naisega. Nii läbistavad kogu romaani kaks rööpjoont: ühel pool huvitav romaanlik arenemine, teisel ajalooline kirjeldus. Wilde mõtet, seda uuesti ümbertöötamisele võtta, tuleb täielikult pooldada.

Kuna käesoleva kirjutuse kavaks ei ole Wilde loomingu lähem eritlemine ja arvustamine, vaid enam ta eluloo ja töötamisvõimaluste jutustamine (ainult möödudes andes veidi kirjanduslist iseloomustust), siis peame leppima ainult mõne kriitilise joone tõmbamisega „Prohvet Maltsveti“ puhul.

Romaani aineks on usuliikumise kirjeldamine mineva aastasaja 60-ndail aastail ja sellega ühenduses olev rahva väljarändamine Krimmi ja Kaukasusse, mille puhul viib Wilde läbi materjalistliku vaateviisi. Kogu usuline elamus on midagi fanaatiliselt, olude viletsusest tekkivat, mis on möödunud nähtus olude paranemisel! Leib on kõige olulisem, kõige vajaduslikum, kõike selgitav ja lohutav vahend inimese elus! „Prohvet Maltsvet“ on hümn leivale kui kõige olemise aljuurele.

Tegelaste poolest tundub, et see on üks huvitavam ja mitmekesisem Wilde raamat. Alates fanaatilisest usumääratsejaist nende prohvetiga eesotsas ning lõpetades ilmalaste vallatu ja patuse leeriga, variserliku Kiisa ja Madise pererahva ning anduva lahkusulise Lõhmuse Anuga kuni maistes kirgedes sipleva Lõhmuse Taaveti ja Kiisa Eltseni ning kõhurääkija nõiakunstniku Aadu Vikerpuurini. Need on ainult peategelased, kuna kõrvaltegelasiks kui dekoratsiooniks osutuvad terved rahvahulgad, nii Lasnamäe valge laeva ootajad kui ka hiljemini Krimmi rändajad. See mass talurahva näol moodustab juba ise oma vastolud ja draa-

mad, kuid sellele on veel siiski teiseks vaenuleeriks, romaanile hooandjaks mõisnikuseisus nii koha peal kui ka Tallinnas ja Peterburis.

Wilde teeb liiga teosele sellega, et ta karikeerib liiga rõhutavalt üht jagu inimesi (usklassi), teisi aga laseb paista võrdlemisi mõõdukaina ja sümpaatlikena, kõigile nende puhtinimlikkudele nõrkustele vaatamata. Wilde ei tunne siin usu suurt müstilist ja hingeülendavat jõudu, mis on annud näiteks hoogu Merežkovski romaanidele, vaid on näinud liiga allakriipsutatult liha üleemeelist valitsust. Selles seisab üks teose viga ning Wilde üldine paratamatus. Nagu kirjanik end alatasa väljendab oma tegelaste kaudu, nii on saanud ka „Prohvet Maltsveti“ massid üheks tabavamaks kirjanduslikeks näopildiks.

Vististi kunagi varem pole nõudnud töö Wildelt sarnast energiat kui praegu kõnes olnud ajajärgul, sest aastasaja esimeste aastate tulemuseks on peale tavaliku toimetustöö 2500 lehekülge ilukirjanduslist proosat ning tuhat veergu joone all reisikirjeldusi ja vesteid. Kuidas Wilde selle paberisamba valmistamise all kannatas, sellest kuulsime eelmises peatükis.

V.

Wilde sünnipärane rändamisiha, mis väljendus juba kooliajal Ameerikasse putkamise katse näol, leidis poliitilise pagulase põlves endale kõige parema kustutusevõimaluse. Juba need andmed, mida esitame siin, näitavad kirjut kohade vaheldust, ümbruse alatasa jätkuvat muutust.

Esimese hooga sõitis Wilde oma väikese seltskonnaga Peterburisse, kus pakkus see kui suurlinn kõigile pesitsemisvõimalust. Ent varssi ähvardas teda siin sama hädaoht, mis Tartus, ja Wilde sõitis Helsingisse, sealt Turu linna, siis Stokholmi ning viimasest peatselt Kopenhaageni ja Berliini kaudu Zürichisse — vabasse Shveitsi.

Kuid juba mõne kuu pärast (suvel 1906) pöördus Wilde jälle kodumaa lähedusse — Helsingisse, kus ta hakkas välja andma revolutsioonilist pilkelehte „Kaaki“. Ent juba siingi varitses pagulast hädaoht. Sügisel 1906 anti Wildele märku Soome politsei poolt, et Peterburist on saabunud tema vangistamise käsk, kuna päev varemalt ta elukoht („Lammassaari“ saarekesel Helsingi lähedal) oli üles otsitud Vene politsei käsul Soome politsei poolt. Wilde istus otsekohe laevale ja sõitis Kopenhaageni, kuhu ta naine ja senine reisiseltsiline hiljemini tuli järgi.

Kopenhaageni olud meeldisid Wildele oma lähedusega. nii poliitiliselt kui majandusliselt, ja Wilde veetis siin oma abikaasaga terve aasta rahulikku puhke-elu, aasta otsa kestnud kohalt kohale ruttamise järel. Siit saadik saigi Wildele Kopenhaagen otsekui teiseks koduks, kuigi tema enese arvates pole olnudki tal õiget kodu. Siia tuli ta ikka uuesti tagasi, aeg-ajalt korduvate reiside järel.

26. jaanuaril 1907 kirjutas Wilde Kopenhaagenist: „Ei ma leia maast ega kuku mulle taevast nii palju va nodikest kätte, et aastaks või paariks kõhumured nurka võiksin viisata. Heameelega katsuksin siis ka mõne näitemängukese kallal õnne... Ehk leiaksin rahakesele ka mujalt augu... ei tohi mitte kohe restorani peale mõelda — sellest olen ma turjale kippuva vanaduse ja valju naise mõjul juba ära võõrdunud, — aga vaat' hulkuma, laia ilma luusima — see on võimalik!“

Wilde rahasaamis-lootused hakkasid peagi täituma. 1907. a. hakkas A. Pert Tallinnas välja andma „Eduard Wilde kirjatööde kogu“, ent esimesest andest ei saanud ta kaugemale. Veidi hiljemini võttis asja oma peale G. Pihlaka kirjastusäri, kellel edenes ettevõtte hoopis paremini. Viimane andis välja „Eduard Wilde kirjatööde kogu“ sarjas terve hulga töid (muu seas ilmusid siin uues trükis „Mahtra sõda“, „Prohvet Maltsvet“ ja „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“), mis tõi 6 aasta jooksul autorile (ühes Perti honorariga) 2200 rubla ja võimaldas uute tööde kirjutamiseks vabamat aega.

1908. a. asus Wilde Lõuna-Saksamaale — lühikeseks ajaks Nürnbergi ja Müncheni, selle järel paariks aastaks Stuttgarti. Stuttgardist kirjutas ta 16. juulil 1908 Bernhard Lindele, kellega kõne all kirjatööde kogu väljaandmine: „2400 rbl. on tükk raha. Ma saaksin 50 rbl. kuus kindlat sissetulekut. See tähendaks minu kohta kõik, mis ma igatsen. Ma võiksin alles sel teel sulemeheks hakata. Siinamaani pole ma seda veel olnudki... Mis mul 25 a. sees tegemata, seda tahaksin nüüd teha: õppida... Ma tahaksin siin Stuttgardis, kus väga hea riigibiblioteek on, süstemaatiliselt kirjandust, ajalugu ja sotsioloogiat tuhnida... Selle kõrval püüaksin ilukirjanduslist tööd teha — novella ja draama — ideaalide järele, mis mul ammu üles seatud, aga milledele ma seni läheneda pole saanud, pole julenud.“

Wilde, kes olnud tervelt veerandsada aastat kirjanduslik turist, kes jooksnud kergelt üle ainetest ja inimestest, probleemidest ja maastikkudest, tundis nüüd süvenemistarvet, tahtis tungida ülelibisevast vaatlusest peatuvasse uuri-

misse, tungida asjade pinnalt sissu. Wilde, kes tugeva enesekriitikaga, tundis nüüd oma minevikutööde kergust ning edaspidise töö raskuse vajadust.

Friedebert Tuglas kirjutas sel ajal esimese suurema kriitilise ülevaate Wildest (vaadeldes selles rööbiti ka E. Petersoni) ja väljendas sellega mõistnisrikkaid ja iseloomustavaid arvamisi Wilde loomingu kohta.

Ent Tuglase kui ühe silmapaistvama nooreestlase kriitilised otsused olid Wilde kohta liiga teravad, liiga suurte esteetilistel nõuetel sündinud, selle tõttu ebaõiglasel, kuna Wilde polnud saanud nende nõuete kohaselt iialgi teotseda. Ja nad tundusid kirjanikule kui arvustatavale veidi valusaina. Ja ometi on just nooreestlastel Wilde elus see tähtsus, et nende mõjul hakkas ta rõhutama ka esteetilist külge oma edaspidises loomingu!

Wildel oli Tuglase essee ilmumiseni (1909. a.) terve pikk ja mitmekülgne kirjanduslik minevik selja taga, küll pisut ebamäärane ja kunstiliselt puudulik, ent ometi huvitav ja tunnustamisvääriline. Rahva poolt oli Wilde „tunnustatud“ kirjanik juba ammu; ka välismaal (eriti Soomes) leidis ta kriitilist tähelepanu ning tõlkimist. Juba 1891. a. kirjutab „Uusi Suometar“, et „Anna Haava ja Eduard Wilde edendavad meie meelest praegu kõige paremini eesti nüüdset kauniskirjandust... Eduard Wildes näeme otsesõnase kirjaniku, kes eesti ilukirjandust hea sammu edasi viinud; tema tõelisust ja kunsti nõudvate uudisjuttude kaudu on alustatud tee vanemast õpetlikust ja nalja armastavast kauniskirjandusest täielikumasse ja rahva vaimule paremini vastavasse suuna.“ Ja Wildelt on tõlgitud soome keelde, peale lühemate varemate juttude, aastasaja alul „Mahtra sõda“ (1907) ja „Koidu ajal“. Kuid Wilde kui alatasa arenev kirjanik ei leppinud sellega, vaid ta iha käis uute saavutuste järgi, nagu kuulsime.

1909. a. ilmus Wildelt, seega mitme aasta järel, pikem jutustus „Lunastus. Ühe töölise noorpõlv“. Selle teosega lõppes Wilde tendentsilisi ja sotsiaalseid küsimusi käsitlev toodang. See sai punktiks.

„Lunastuse“ aine oli võetud Kopenhaageni elust, käsitledud Taani töölise elukäiguna. Wilde oli vahepeal vaadeldud olusid ning tutvunud oma ümbruskonnaga, ja püüdis selle tagajärjel välja maalida laia pilti Taani ühiskondlikust viletsusest, samuti püüdis keeleliselt paremuse poole, ent see ei õnnestunud, nagu konstateeris arvustus. Fr. Tuglas, kelle kaaluv sõna on olnud ikka otsustav, kirjutas sel puhul: „Kuid Wilde ei anna Kopenhaagenist ilukirjanduslikku pilti, ei anna

Taani intiimse elu meeoleolu, isegi Kopenhaageni mälestust ei ärata ta uuesti elule... Arvustajale aga annab see novell võimalust üksi ta ideede ja ainete üle rääkida, kuna ta vormilt — välja arvatud vahest esimene peatükk — huvitust ei paku.“

Enne seda oli kirjutanud Wilde aga vähemaid hästi õnnestunud töid, nagu novelli „Kuival“, mis ilmus 1909. a. Tuglase mainitud Wilde-esseega kõrvuti „Noor-Eesti“ kolmandas albumis ja äratas suurt tähelepanu nii jaatavas kui eitavas mõttes, nagu kutsuvad esile kunstitööd ikka seesugust kahepaiksust. Esteedid olid üllatunud Wilde keelest, ta kaalutud ja viimisteldud stiilist, moralistid pörutatud aine naturalistlikust vängusest. Tõepoolest pakkus Wilde selle novelliga kõige omapärasema asja oma toodangus, vormiliselt meisterliku ning sisult naturalistlikult jõhkra. „Kuival“ sai Wilde üheks omapärasemaks tööks ja ta vastsema loomingu algustäheks.

1910. a. kevadel sõitis Wilde abikaasa New-Yorki, sealse eesti ajalehe „Uue ilma“ toimetajaks, kuna Wilde läks Brüsselisse, kus algas ilmanäitus. Väikese haigestumise pärast elas Wilde paar kuud Tiroolis (Innsbruckis) ning asus talveks Viini, kuhu jäi kevadeni, leides siin huvitavat ajaviidet teatrist ja kihelevast politikaelust, koosolekuist ja miitinguist osa võttes küll kui ainult vaikiv ajakirjanik.

1911. a. märtsikuu hakul alustas ka Wilde Ameerika teekonda, kuna ta ei suutnud oma „eidest“, nagu tähendas hiljemini oma reisikirjelduses, olla enam kauemini lahus. Linda Jürmann oli läinud sellepärast Ameerikasse, et seal üldse paremad tööolud ning naisterahva töötasu palju suurem kui Euroopas. Et seega oli aineliselt hädasse jäämise oht palju väiksem, ei siis muud kui: „Edasi — leib on magus ja rahu veel magusam!“

Meresõit, mis vältas ühel suurel inglise väljarändajateaurikul peaaegu terve kuu, läbistas kohti, nagu Triest, Fiume, Messiina, Naapoli, Palermo ja Gibraltar, kus peatuti ja maal käidi. Oma nägemustest ja muljetest avaldas Wilde pika ja huvitava reisikirjelduse „Päevalehes“ (1911. ja 1912. a.).

Juba teeleasumisel tekkis talle halb tundmus Ameerika vastu. Triestis kirjutas ta, et „Ameerika läheb mustaks mu meelest, mida lähemale tuleb ärasõidu moment“. Saabumisel 26. märtsil udurohkesse New-Yorki võttiski teda vastu uus maailm halva tervitusega, — maabumisel tehti talle suu-remaid raskusi. Ameerika luulelagedad olud ja New-Yorgi

poolbarbaarne elu kohutasid Wildet nii, et juba viie kuu pärast tuli ühes naiseaga tagasi Euroopasse ning „lõi telgi üles“ odavas Kopenhaagenis, saades oma Ameerika käigult materjali ainult üheks humoreskikoguks — „M u i g e d“ (1913).

Nende aastaarvude ja kohanihmede ümber püüdud aja-järk oli kahtlemata kõige huvitavam Wilde elus. Sai vaba olla ajalehe orjusest, mis käinud ikka ta kannul kui lahutamatu vari, nii kodumaal kui Euroopa reisel. „Kaagi“ väljaandmise järel oli jätnud Wilde jäädavalt jumalaga oma ajakirjanduslise tegevuse. Nüüd võis reisida kohustustest vabana, kuigi ülalpidu tekitas omajagu muret. Kodumaalt valgus küll honorari, ent sellele lisa tuli teha kaastööga saksa lehtede jaoks.

Seitse esimest pagulase-aastat kulusid käes kiirelt. Aeg möödus uute muljete ja kogemuste kogumisega, et saavutada töömaterjali viieks järgnevaiks vaiksuse-aastaks. Rändamis-iha, mis tuli nähtavale kirjaniku iseloomus, kord tõusva, kord laskuva leegina, leidis nüüd kustutusvõimalust rahuldava määrani.

Wilde, kes arendanud ajakirjanikuna kakskümmend aastat rahvast, leidis alles nüüd mahti ka enese arendamiseks. Inimene õpib hällist hauani — säärast möödudes, vähehaaval, ent alatasa jätkuvat õppimist oli olnud Wildelgi.

Nagu need aastad pakkusid tööpäevi uute saavutuste suunas, nii tõid kirjanduslist tunnustust vahepeal kodumaal domineerivaks tõusnud uue kirjanikupõlve, esteetiliselt käremeelse nooruse liikmed.

*

Lahkudes 1905. a. kodumaalt oli Wilde 40-aastane, seega paremas meheas. Kestvast tööst küll pisut väsinud, ent muidu, „kehaliselt kõigiti terve, või r a h u läbi kergesti terveks t e h t a v“, nagu ütles ise ühes erakirjas.

Inimese elus on õieti kolm murdejärku, iseloomulisemat punkti: 20, 40 ja 60 aasta vanuses, kus väljenduvad selgenata erilised omadused ja kalduvused. Meil pole olnud veel mahti Wilde iseloomu juures lähemalt peatuda, sellepärast teeme seda siin, eluloo kohal, kus ta saavutanud oma kõige tähtsama ajajärgu oma elus, võttes seda kas või puhtfüüsiliselt.

Kerges vestetoonis kirjutatud autobiograafias, mis juurde lisatud 1907. aastal ilmunud „Eduard Wilde kirjatööde kogule“, nimetab Wilde oma varemalt rändamisaega „niiskeks, lohakaks ja lõbunäljaseks ulaeluks“. Kuid pea-

aegu sellele täielikult vastandilist märkame ta rännakuajalt, mida tähistavad aastad 1905—1912. Wilde muutub neil ajal kaineks, korralikuks ja teadusejanuliseks, innuga töötavaks kirjanikuks.

Wilde pole põlanud kunagi tööd (ebahuvitavat küll), vaid on töötanud kirjanduse alal suure hoo ja energiaga (mille tiivustajaks osutub tavalikult armastus), sealjuures võideldes igasuguste raskustega, tuletades selle poolest meelde oma ema luulearmastust, mis väljendus suure hulga rahva- ja kunstluule päheõppimisega.

Wilde kirjandusearmastuse tugevust iseloomustab küll asjaolu, et Wilde on töötanud vahet pidamata nelikümmend kaks aastat kirjanikuna ja ajakirjanikuna (ikka sulemehena), hankinud sellest kogu enese ülalpeo, pidamata selle kõrval ühtki teist kodanlist ametit. Ent kogu vaeva ja nälgimise peale vaatamata pole tulnud tal millalgi pettumustunnet kirjanduse vastu ning iha seda vahetada mõne teise, aineliselt kasulikuma ametiga, nagu sarnast kriisi on elanud üle väga paljud kirjanikud ja kunstnikud. Nimetame siin näitena ainult renessanslasi Leonardo da Vinci't ja Michelangelo't ning meie Juhan Liivi.

Ja sellel suhtumisel on Wildel kõige paremad eeldused, nagu sünnipärane kerge fabuleerimisanne ja tööviljakus, mis on muidu võõras eestlase tõupäraselt pikameelsele tüübile. Sest saadik, kui talle võimaldus pikemat aega töötada oma teoste kallal, omandas ta ka imestusväärilise korralikkuse, mis väljendus ta töötamisviisis, hoolsuses ja plaanilikkuses, mis tuleb nähtavale iseäranis selgena ta kalligraafiliseks kujunenud käekirjas.

Siin pean ma appi võtma enesele tsitaadi G. E. Luigalt, kui Wilde kaasaeglaselt, kes kirjutas hiljuti „Päevalehes“ väga tähelepanndavad read: „Mis Eduard Wildes nii meeldivalt mõjub, on, et tema juures kokku langevad kultuurlik isik, suur and ja pinev töö. Wilde on meie kirjanikkude keskel üks kultuursemaist inimesist. Seda oli ta algusest peale. Mäletan 40 aastat tagasi, kus sattusin lähemasse läbikäimisse noorte meestega, kelle nimed pärastpoole suuremal või vähemal määral kirjanduses tuttavaks said... Wilde erines meist teistest juba oma välimusega: temas, tema riietuses, käimises, kõnelemises oli midagi h ä r r a s m e h e l i k k u (minu sõrendus; A. R.), kuna teistes selle vastu midagi talupoeglikku oli... Temaga kokku puutudes valdab sind ikka meelepäraline tundmus, et tegemist on läbi ja läbi kultuurilise inimesega.“

Oma juba väljendatud ja pooldatavaile mõtteile ei või jätta toomata veel üht plastilist illustratsiooni, milleks osutuvad mainitud autori järgnevad read: „Tema suure kirjanikuanni juures ei ole iial keegi kahelnud, aga ka kõige suurem and ei tee kedagi suureks kirjanikuks, kui sinna juurde ei tule suur töö. Wilde esimeste aastakümnete toodangus puudub veel see tõsine, teadlik töö ja see rikkus mõnigi kord nende nautimise õiget mõnu. Sellepärast olime äärmiselt üllatatud, kui Wilde oma Kopenhaageni ajajärgust meile oma toodangu vilja hakkas näitama. Nende ridade kirjutajal oli rõõm Eduard Wildet oma kaastööliseks lugeda selle lehe juures, milles needki read ilmuvad. Käsikirjade hulgast, mis sadadest kätest „Päevalehe“ toimetusse kokku tulid, esinesid Wilde omad silmapaistvalt oma äärmise korrektusega: see oli ikka kalligraafiliselt selge ja puhas (omadused, mida toimetajad ja trükiladujad õieti väärtuslikeks peavad), ilma ühegi kustutuse ja paranduseta. Kus aga parandusi oli tehtud, seal oli vigasele sõnale või lausele paber peale kleebitud ja sellele lause lõplik kuju kirjutatud. Nägin seesugust käsikirja esimest korda elus ja olin üllatatud.“

Peale kirjanduslise ja poliitilise huvi ning rändamiskire ei tunne me teist ala, mis oleks nii valitsev Wilde juures. Näiteks armastus, mis etendab paljude kirjanikkude juures suurt osa (lord Byron, Alfred de Musset j. t.), mängib tema eluloos kaunis kõrvalist rolli. Ta ei tunnud siin vaheldamistarvet, uute tutvuste otsimist ja suhete sõlmimist, vähemalt pole käesoleva kirjutuse autorile midagi sellesarnast kõrvu puutunud. Wilde on inimesena üks neist, kes lepivad ainsa ga, kes näevad idealiseeritud armastust.

M. Sillaots on avaldanud raamatu Wilde naistüüpide üle, milles teeb järelduse, et Wilde idealiseerib naist alati, arenegu ta kirjutusviisi, mõttelaadi, ilmavaate ja maitse poolest kuidas tahes. Ent Wilde arvab, et tema ei idealiseeri, vaid kujutab nii, nagu tundub naine temale, nagu on ta naist tundma õppinud. Et ta naistüübid on väljendunud ainult headena, see tähendab, et need naised, keda ta on tunnud, on olnud head, sümpaatilised. „Nagu tavalikult iga mees“ — seletab M. Sillaots — „alles naistega suhtudes enda iseduse põhiomadusi täiesti väljendab, nii avaldab ka meeskirjanik enda loomu ja laadi sügavama algupära sagedasti naist kujutades. Naistüübid saavad hõlpsasti tähisteks, mis lugeja silmale osutavad mõnegi realisti romantilised nõrkused ning ilmseks teevad mõnegi naturalisti sentimentaalsed unistused. Naist kujutades kehastab meeskirjanik liiga sagedasti iseenda salajasemaid igatsusi; meestüüpide

mitnekesisusega hiilgavad meistrid langevad naisi kirjeldades kergesti ühekülgssustesse, meesilma kirevusele erapoolelt tundeline pilk ähvardab naisi vaadeldes tõntsiks jääda ja värvid naisi maalides ühetaoliseks kahvatuda, ning aina uutes teisendites kipub sule all kehastuma see ainus, kellest looja kujutus väsimata ilutseb.“

See on kui kirjaniku ideaalide iseloomustus, ent see käib ka kui inimese igatsuste kohta, sest kirjandus on alati elu peegel, olgu hulga või üksiku puhul. Wildest aga teame, et ta loob vaevalt midagi, mida ta poleks elus näinud, seda ainult otstarvete kohaselt teisendades ja muutes.

Wilde abiellus esmakordselt ühe berliinlasega, mis jättis talle järele suure pettumuse (ainsa sellelaadilise mulje ta elus), kuid ta teine abielu on hoopis vastupidine. Naine, kellesse ta nüüd suhtus, mõistis ta temperamenti, ning Wilde leidis temast täielikku rahuldust. „Ma ei tunne“ — ütleb Wilde käskkirjas „Katked minu elust“ — „ülepea inimest, kes kui minu ümbruses või ligikonnas elav isik oma iseloomu tõttu iseäralist ja kestvart mõju minu peale oleks avaldanud, kes mulle midagi omast käest sisse või külge oleks istutanud — välja arvatud sel määral ja mõttel minu praegune naine, et meie teineteist väga ligidalt mõistame ja seega s õ b r a d võime olla. Tema on terve minu eluaja kohta mu ainus sõber sõna tõsisest mõistes.“

Alates 22. (9.) septembrist 1905, mil abiellus Wilde ametlikult Linda Jürmanniga, on teinud kaasa viimne kõik kirjaniku kannatused, jaganud ühes selle murepäevad ning teinud helgemaks rõõmutunde. Wilde iseloomu iseärasusi mõistvana on ta osanud hoida Wildet päikesekülluses, elurõõmus, leppivas rahus. Wilde viimset aastakümneid oleksid võinud kujuneda hoopis teissuguseiks, kui ta poleks leidnud enesele sarnast intelligentset ja mõistvat naist kui Linda Jürmann.

Varemalt oli armastanud Wilde naisi vaadelda või, nagu sageli, neid möödudes armastada, ent sellest ei tulnud ühtki sügavamat suhet. Sest Wilde oli idealist, kes ei leppinud igäuhega, kes valis ja arvustas, kes oli esteetiline naise austaja. Mõndagi sarnasust on Wildel Ibseni ning Turgenjeviga (kes ta sümpaatilisemaid kirjanikke), nende suurte naist austavate realistidega. Oma loominguks langevad kõik kolm mainitud idealiseerimise ja jaatamise äärmusse, nagu Strindberg läheb eitamise viimsete piirideni.

Naisest üldse kirjutab Wilde kõige parema raamatu just maapao päevil — „T a b a m a t a i m e“ näol. Selles neljavaatuslikes näidendis on maalinud Wilde oma naise-

tundmisest kõige tüübilisemaid pilte, nii enese isiklikel kogemustel kui fantaasial tugenevaid.

„Tabamata imega“ oli saanud Wildel ühtlasi näidend, mille valmistamise lootust on hellitanud ta juba aastaid. Kunstipärase ja lavastamisvõimaliku draamana pole see tabanud küll ootavaid lootusi, ent stiililiselt on ta esimesi töid, millega võitis Wilde stilistina tähelepanu. See on esimene töö, nagu Wilde ütleb, mille ta enne tervena mustalt üles kirjutanud ja mida 1912. a. nimetas oma kõige paremaks tööks.

Sellega algas Wilde kirjanduslise tegevuse viimane ja kõige kunstiväärtulisem ajajärk. Selles järgus vabanes Wilde följetonistlikust, pinnapealsest ja ebamäärasest maitsest ning agiteerivast sotsiaalsest tendentsist, mis on rikkunud alati ta varemate tööde kokkukõla ning takistanud nõudlikku lugejat Wildet nautimast. Selle perioodi saavutused: „Tabamata ime“ (1912), „Pisuhänd“ (1913), „Jutustused“ (1913), „Mäeküla piimamees“ (1916) ja „Side“ (1922) on viljaks Wilde emigrandipõlvest.

„Tabamata ime“ põhjustas ilmudes suure poleemika, mida väljendasid eesti suuremad ajalehed „Päevaleht“ ja „Tallinna Teataja“. Wilde käsitles oma rändendis kunstniku ja publiku vahekorra küsimust: enese petlikusse andesse lootvat väikerahva kunstnikku ning asjatult messiast-geeniust ootavat publikut. Ei saa tekkida kunsti ja kirjanduse alal geeniust, kui pole selleks seltskonnal tarvilikku tasapinda!

Aine oli väga aktuaalne (ta ei ole sellest kaotanud õieti midagi ka tänapäeval), seltskonda ja üksikuid isikuid tõmbav, nii et paljud nägid selles enese karikeerimist. Arvustus ei olnud rahul teose negatiivse, satiirirohke küljega, ja neile pidi vastama Wilde, et „ilukirjandusline seltskonna arvustus tarvitab väga rohkel määral oma abinõudeks satiiri ja irooniat, mis talle elu ja hinge annavad... Suurusehulludest kubiseks aga kogu maa“, kui ei arvustataks seltskonda negatiivselt.

Dramaatiliselt on „Tabamata imes“ liiga palju miljöölist materjali (omadus, mis osutub ka „Sides“ veana) ja kujutusliselt tunduvat ebamäärasust. Ja need omadused teevad raskeks ta etendamise — põhjus, mispärast seda on lavastatud senini kõigest paar korda.

Näidendi kondikavaks osutub teistele lootusi äratava, ent ise hingeliselt väsinud kunstniku Leo Saalepi vahekord kahe naisega — Lilli Ellertiga (kui ta senise naise ja reisi-

seltsilisega, kes auahne mõistuseinimene) ja Eeva Marlandiga (kes ta endine armastus ning nüüdki ihaldatav puhkerand, päikeseküllane ning anduv naine). Enese sisemine jõuetuse- ja väsimusetunne teeb ihaldatavaks kunstnikule Eeva Marlandi soendava „sauna“, kuid senine naine ei kannata seda ja maksab kätte kunstnikule tühjusel seisva mineviku paljastamisega, ja see saab Leo Saalepi hukatuseks, nii vaimliselt kui kehaliselt.

Eeva Marlandis on kujunenud kogu Wilde püüdmissedigatsused naisideaali kui seesuguse järele. M. Sillaots ütleb, et „see üks ning ainus, see põline paleus, keda Wilde algusest saadik on kummardanud, leidis igakülgse kehastuse Eeva Marlandis. Eeva Marlandisse on Wilde kuhjanud kõik, mis tema teada ilmas vähegi naiselis-veetlevat: kogu naiselise puhtuse, ilu, õrnuse, headuse, härduse ja tarkuse.“ Ja sellepärast on murdunud Eeva Marlandi inimlikud raamid, kuju on saanud vaid kirjandusliseks kehastuseks, nagu J. Randvere-Aaviku „Ruth“.

„Tabamata ime“ loomisel oli Wildel silmade ees kahtlemata reaal-elust korjatud andmeid ja kogemusi, nii isiklike elamuste kui seltskonna kajastuste näol. Ja mulle näib, et ta loodud „päikesenaise“ kujul oli teatavaks eeskujuks taani heasüdamlik ja vastutulelik, anduv ning haritud naine, kelle kuju Wilde nii selgepäraselt maalib ühes joonealuses.

Järgmises näidendis, „kolme vaatusega lõbumängus“ „Pisuhänd“ saavutas Wilde tipu kunstipärase koomika ja huumori alal. Wilde oli tuntud ikka kui naljakirjanik, ent vast siin pakkus ta tõelist, maistavat nalja. See näidend näitab üldse Wilde loomingu üht tippu, nii värske ja südamliku huumori kui lavatehnilise külje ja kujude täiuslikkuse tõttu. See on kergelt areneva dramaatilise intriigi ja niisuguste algupäraste kujude kui ärimeheliku luuletaja Tiit Piibelehe ja luuletajaliku ärimehe Westmanni poolest eesti kirjanduse suursaavutus. Sellest pole pakkunud veel keegi üle, pole veel lähenenudki sinnapoole. „Pisuhänd“ on libisenud lugematud korrad üle eesti näitelavade nii linnas kui maal ja toonud Wildele hea näitekirjaniku kuulsuse. Ka on ta tõlgitud soome keelde ning lavastatud soome keeles võistlematu eduga.

Samast ajast pärit olev jutukogu „Jutustused“ — mis sisaldab muu seas ka ennemainitud „Kuival“ — on omal alal tipuks. Wilde pole kirjutanud ei enne ega pärast enam sarnaseid väärtuslisi: tihedaid, kultuurseid ja stiliseeritud asju. Neis jutustusis osutub Wilde peeneks psühholoogiks, mõõdukaks jutustajaks ja raskepäraseks stilistiks.

Kahjuks tundub teinekord, et siin on üksikud kohad paremad, üllatavamad kui jutustus kogu ulatuses.

Nagu osutus Wilde varemalt asjalikuks rahvaelu tundjaks, nüüd nende töödega sai ta eesti linnakodanluse paremaks kujutajaks. Kujud ja pildid, mis on annud Wilde nende teostega, jäävad püsivaks mälestuseks, nagu üksikud kohad ta „Külmale maale“ seest ning ajaloolisest triloo- giast. Peaaegu kõik, mis on omanud kultuurset eesti intel- ligents, on väljendunud Wilde jutustuskogus ja paaris näi- dendis.

Keda huvitab Wilde rändamisaastate näitelava-tagune elu, sellele pakub novellikogu „Jutustused“ tänulikku mater- jali. Samuti nagu on annud Wilde siin objektiivselt era- pooltuid asju, on ta väljendanud intiimelu, unistuste ja vee- nete veetlevat valda. Näeme siin Wildet, kes istub kui Hen- rik Ibsen kohvikus ja vaatleb sees ja väljas kihelevat elu, näeme aineliste olude viletsuses vintslevat kirjanikku, kelle kehaliseks ja hingeliseks pääsuks oleks raha. „On silmapil- kusid, kus ma kuulutan: Ma ei tee enam ridasid! Ma ta- han midagi kivi sisse raiuda. Ma tahan omale kaljutahvlid välja tahuda ja nende peale kirja urgitseda, mida tuul ja vihm ei kustuta... Ma tahan aasta, kaks või kolm ühe ainsa pea, ühe ainsa käe või jala kallal nikerdada, et mul temast rõõmu oleks, minul ja teistel, ja et nad üle öö ei hävineks.“

Ent — „Sinu saatus on ridasid teha — read on leib. Kiri kivi peal, kujud kalju peal — see on nälg!“

(Järgneb.)

Arthur Roose.

J. V. Jannseni pedagoogilised vaated. ²

8. Õppimise vajadusest.

„Olgu maa- ehk meremees, kuskil ei saa inimene ilma õppimata enam läbi“ (E. Post. 1866, lhk. 110), tähendab Jannsen kirjutuse puhul Heinaste merekooli üle.

„Kes midagi ei õpi,
see midagi ei mõista;
kes midagi ei mõista,
see midagi ei või;
kes midagi ei või,
sel midagi ei ole;
kel midagi ei ole,
on...“

Noh mõtelge ise, mis niisugune on. Ta on väga vähe enam, kui mitte midagi.“ (E. Post. 1865, nr. 38, lhk. 320.) (Vt. ka tsitaati E. Post. 1869, lhk. 174 ja a. 1870, lhk. 148.)

Siirdudes küsimustele kasvatuse teostamisest seame üles kõige pealt küsimuse: Missugune osa on kasvatustöös täita kodul ja missugune koolil?

9. Kodune kasvatus ja õpetus.

„Sähärdune (s. o. kodune; H. S.) õpetus, ta pole mitte ükski väga kasin, vaid ka puuduline. Selgest veerimisest, sõnaliikme jagamisest, kirja vahetähedest ja mitmest muust ei tea noor ega vana vastust anda. Kirjutamine ja rehken-damine, need jäävad muidugi tundmata sala-asjaks.

... Ema istub voki ääres ja ratas vurab; poeg Jüts, 9 aastat vana, seisab koonla pool kõrvas, Aabits käes, pea sa-sis, silmad rāpused; lapsed karjuvad, kanad kaagutavad, lambad määgivad nurgas, muu majarahvas lobiseb ja naerab, mis kätte juhtub, ja iga silmapilk peab Jüts kaks pōrsast toast välja ajama, mis ahju ette nurka leemepaja kallale kipuvad.

See on kodune koolituba. Nüüd kuulgem ka natukene õpetust.

E m a : No poiss, mis sa vahid, eks sa loe?

P o e g : (sügas praegu kukla takka) a—a—

E m a : Kärva sind veel, hakkasin sinu peale vahtima, lõng läks katki! Loe edasi!

P o e g : a—a— Em, seda teist tähte ma ei mõista, see on väga raske, ei jää pähe kinni.

E m a : Oled üks tustpea; miks sa nõnda ruttu jälle ära unustad? See on b!

P o e g : Ah ja b—b—. Em, Jõuluks ma õpin tähed kätte; kas kuuled, em?

E m a : Sina laisk poiss ei saa neid jaanipäevaks ka mitte kätte. Pane tähele: a, b, d, e, g, h, i, j, k, l jne.

P o e g : (ruttu järele) a, g, b, e, d, h jne.

E m a : (kops! poisile kuklasse) — sina siga, kas ma nõnda ütlesin?

P o e g : ai, ai, ai, äääää! — Em, kuule, juba pōrsad leemepaja kallal.

Vaadake, see on raasuke kodusest õpetusest, kui see ka igas paigas nii paha ei ole“ (Pärnu Postimees 1861, lhk. 298).

„Laste kodune õpetus, olgu see nüüd mispärast tahes, on täiesti liig puudulik ja kasin. Aga kes on kodused kool-meistrid? Laste emad; nende peale langeb kõik, mis selle

poolest laita on. Aga mis õigusega? Tõsi küll, emad peaksid oma lapsi kodu kooli vastu ette valmistama ja seda õigel viisil tegema, siis oleks kooliõpetusest palju suurem kasu; kodune kool peaks laste eeskool olema, kodu põhi pandama ja koolmeister selle põhja peal edasi ehitama.

Kerge ütelda! Senikaua kui keegi emade oma mõistmise, tundmise ja teadmise paremat õpetuse põhja alla ei ole pannud, on sähärdune laitus ülekohus.

Nemad peavad andma, mis keegi neile ep ole annud — kas see õige on?

Rohkemat ja tublimat koduõpetust on hädasti tarvis, et kooliõpetus rutem ja kasulikumalt edeneks.

Kui aga siiski meie koolides läbikaudu juba lootuslik haljas oras kasvab, mis omal ajal kasulikku vilja töötab, siis peavad meie koolmeistrid ometi suuremad kunstnikud olema, kui neist enamasti arvatakse, iseäranis veel seal, kus kooliskäimine nii korratu on.“ (E. Post. 1871, lhk. 44.)

10. Kooli vajadus ja vahekord koduse õpetusega.

„Meie teame küll, et väga palju vanemaid, kui nemad ka mõlemad 100 aastat elaksid, oma lapsi seks ei mõista kasvatada, mis nad peaksid olema... See kõige parem nõu on ning jääb ikka, selle eest muretseda, et kõik lapsed, olgu neil vanemad ehk mitte, korrapärasest koolis käivad ja seal neid nõnda juhatatakse, kuidas kord ja kohus on.“ (Eesti Post. 1865, lhk. 369.)

„See on küll tõsi, hea kodune õpetus on parem, kui s a n t kooliõpetus...“

Nimetame aga üht ainust asja; kui kodune õpetus nii mõnus on, mispärasest siis sakslased oma kallist kooliraha taskus ei hoia ja oma lapsi kodu ei õpeta, kes seda ometi mõistaks teha ja talitada?

Aga miska keegi targem läbi ei saa, üeldakse rumalate Eestlastele hea küll olevat. Olge terve soovimast! Aga olge nõnda head ja kuulge: kui ka iga sooja ahju takka 1000 tunnistajat välja tuleksid, kes litleksid, et Eesti rahva lastel kodusest õpetusest küllalt on ja koolisid pole tarvis, siis hüüame meie 1000 suuga vastu: „vale, vale, selge vale! Kes iial meile head tahab teha, see muretsegu meile head kooliõpetust.“ (P. Post. 1861, lhk. 298.)

„Kodune õpetus on enamasti nagu need kodused teed, kus hobune maoni ja rattad rummuni sees käivad, enne kui kottu välja saavad, ja kooliõpetus juba enam maantee, kus kõva põhi all ja kraavid kõrvas ning ka versta postid

ääres, et inimene aru saaks, k u h u s e e t e e v i i b; muidugi ei ole ka maantee veel üleüldse ühesugune ja mida uuem, seda poolikum, aga seda peab aegamööda p a r a n d a m a, et seks saab, mis temast tahetakse.

Ärgu meid keegi võõriti mõistku: h e a d kodust õpetust, nagu seda iseäranis Läti poolt sagedasti leitakse, ei laida ega põlga meie milgil kombel. Ta teeb suurt head, kui tema läbi need „aabitsa- ehk trahvikoolid“ kaovad, mis talu lastele niisama ihukarvad püsti ajavad, kui süüalustele vangipõli, ja nende asemele „kirjutuse-koolid“ tekkivad, kus lastele seda õpetatakse, mis nad kodu ei või saada, nõnda kui kirjutamist, rehkendamist, laulmist (ka mitme häälega), piiblilood, katekismuse kostmised jne., mis iga ristiniimese laps võib ja peab tundma; aga kellegi meele ei tule meie pool, koolisid põlata ja koduse õpetusega üksi rahul olla.

Head koolid teevad head kodust õpetust ja hea kodune õpetus on kooli kergituseks; aga kus maa koolidest alles pea tühi, ehk koolid alles ilmale sündimas on, seal ärgu tulgu keegi kodust õpetust heaks kiitma (kes pidi teda seks teema?) ja kooli asutamist laitma, kui ta mitte üsna naeruks ei taha saada.“ (P. Post. 1861, lhk. 315.)

„Kodune ja kooliõpetus ning kasvatamine peavad, niipalju kui iial võimalik, alati käsikäes käima, ehk muidu ei saada kumbki seda kasu, mis mõlemist loodetakse.

Kõige hoolakam ja parem koolitöö ei avita mitte palju, kui kodu laps enne kooli viltu teed juhataatakse ehk pärast kõik maha kistakse, mis koolis oli üles ehitatud.

Mitte mõistlik, tululik ja tarvilik kooliõpetus ei tee meie lapsi pärast ahelakandjaks, Kainiks, Absalomiks, Iskariodiks jne., vaid seda teeb õpetuse puudus ehk raisku läinud võõriti õpetus ja kõlvatumad elu eesmärgid, kellega mitmed vanemad oma lapsi iseenestele mõegaks südamesse ja naelaks puusärgi sisse kasvatavad.“

Kodus saavad alguse pahed, nagu:

„Isemeel, viha, kättemaksmise himu, ahnus, kadedus, kavalus, vale, vargus, kõrkus, roojus ja roppus, ebausku, umbusk.“ (Nimetused esinevad kirjasaatjal, kelle kirjutuse puhul J. V. Jannsen omi mõtteid avaldab ja kelle poolt esitatud pahesid samas järjekorras silmas peab. H. S.)

„Peavad nüüd elukombed ka meie keskel paranema saama, siis on avalik, et nende parandamine juba kodupai-gas ja varakult peab hakkama.“ Edasi on rõhutatud vanemate eeskuju. (E. Post. 1873, lhk. 243.)

„Kodune ja kooliõpetus võivad ja peavad teineteise kõrval olema, üks hakkamas ja teine edasi aitamas.

Lugemine, kui iial võimalik, peab kodus õpetatud saama, aga lugemine mõistusega ja mis muidu veel puudub (piiblilood, katekismuse kostmised, laulmine, kirjutamine, rehkendamine jne.) seda peab koolist leिता ma (P. Post. 1861, lhk. 313.)

11. Koolisundus.

„Kui vana sa oled?“¹⁾

„Sain sügisel 15 aastat“ (!!).

„Kas koolis oled käinud?“

„Ei ole.“

„Kuidas koolmeister sellega lepib?“

„Mis tema võib parata, kui ei lähe.“

„Eks võõlmünder pole ajanud?“

„On küll ajanud, aga ema ütleb: „Mis sest koolis käimisest ja lugemisest saab, ega see kellegi kõhtu ei täida, ega riiet selga anna.“

Kuhu sünniks niisugune ema panna?...“ (E. Post. 1865, lhk. 95.)

„Suurem süü vaesest kooliskäimisest langeb tuima südamega vanemate peale, kes ise rumalad on ja omas rumaluses ja tuimuses laste õnnistusest ei hooli.“ (P. Post. 1857, lhk. 39.)

„Kooli saata peab vanema hool, ja kooli minna lapse rõõm olema.“ (P. Post. 1857, lhk. 38.)

„Sundimist peaks küll ses asjas niisama vähe tarvis minema kui söömise juures, aga mis siis teha, kui rahva omad pea-ajud alles nii pisukesed on?

Mis nad seesuguse sundimise pärast peaksid nurisema, seda ei või keegi, kes neile head soovib, suurt tähele panna.“ (P. Post. 1861, lhk. 36.)

„Ehk nüüd koolide eest muretseda just Eesti rahva oma lust ja rõõm, au ja kasu peaks olema, mis nad tänini veel ammu küllalt ei mõista; siiski peame südame tänuga vastu võtma kui siin ehk seal ülemad ka kõrvast aitavad, mõnikord ka, kus tuimus ja rumalus alles väga paks on, vägise peale käivad, et lapsed kooliõpetust saaksid. Rahvas ei tunne ju veel, mis nende oma suuremaks kasuks tuleb. Kui nemad ka kooli käskude pärast ägavad ja õhka-

1) Osa kahekõnest 15-aastase poisil ja mõisapolitseil vahel.

vad, sest pole viga; nemad on ses asjas alles nagu lapsed, kes viheldes karjuvad, aga kui puhtaks pestud, seda magusam magavad.“ (P. Post. 1861, lhk. 35.)

12. Koolide majandusline korraldamine.

„Kui asjad minu talitada oleksid, — vallale päriskohta osta ja viljakandjaks puuks panna, mis valla tuluks ja kasuks peaks jääma, siis ma ei salga mitte, mina paneks esimese vallarahaga ostetud koha jäädavaks valla koolikohaks, et tema paremat renti kõige valla kasuks hakkaks kandma, kui rahast võib tulla. Varem ehk hiljem peab koolide kulu ometi rahva oma kanda jääma, ja see ep ole muud midagi, kui sula õigus. Oma lambatalled kasvatame ise, kas siis võime tahta, et mõisnikud meie lapsi peavad kasvatama?

On muud talud omal ajal äraostetud, siis ei ole meil õigust pärida, et maade müüjad meile koolikohtasid peavad kinkima. Vilets vald see, kes oma kooliasjus nagu kohmetanud ikka külamehe armu peale loodab ja ise midagi ei saa tehtud. Seni kui teised meid paigal, nagu väetimaid lapsi, kaenla alt peavad kandma ja ninapidi juhutama, seni oleme ning jääme nagu kanad takku.

Niisugune päriskool — peaks muidugi õige koha peal ja mitte popsikoht olema — oleks ju valla jäädavaks kasuks...“ (E. Post. 1865, lhk. 102.)

„Hea koolikohaga võivad ka head koolmeistrit pärida; muidu tuleb neile ikka niisugune, kes suurema palga väärt ei ole.“ (E. Post. 1865, lhk. 379.)

„Hädalisem asi meie arvates oleks esmalt koolikohtade parandamine, siis vast võiksim tugevam sest kõnelda, mis ja kuidas nende sees peaks õpetatud saama.“ (Eesti Post. 1870, lhk. 148, kirjav. nr. 200.)

13. Kooliuendus ja kooliseadus.

„Eesti koolid peavad muu Eesti asjadega edasi minema ning ei tohi mitte tagasi jääda, muidu jääb tulelater teekäijast maha ja priirahvas ning tulevased pärismajapidajad peavad udu sees eksima ja kommistama.

Et Jumala püha sõna mitte üksi igas koolis, vaid ka igas kolas alus ja põhi peab olema, ei ole meie ial salganud...“ (E. Post. 1866, lhk. 87.)

„Aeg oleks ammu käes, et mõned kooli nime kandjad kohad ka kooliks saaksid. Ehk kas see kahju teeks, kui meie koolid eesti elementaarkoolid oleksid? Ja

seks peavad nemad ometi saama, mida varem, seda parem.“ (E. Post. 1866, lhk. 326.)

„Meie ei või omal maal ülema koolide puuduse üle mitte kaebada, neid on linnades küllalt leida, ja kes tahab ja jõuab, võib neid pruukida ja leiab rohkesti, mis ta otsib; aga need kasvatavad küll targemaid inimesi, mitte veel targemat r a h v a s t .“

Meie r a h v a - koolid maal, ehk meie nende tööd ja vaeva küll mitte väheseks ei pane ega neid laita ei taha, peaksid suuremast osast ometi hea tükk veel tõstetud saama, kui meie rahva vaimuharimise ja lugemise himu peavad kasvatama . . .“ (E. Post. 1876, lhk. 173.)

„Kas meie kihelkonna-koolid juba täielised ehk puudulikud on, sest ei hakka meie siin kõnelema. Tänaagem parem Jumalat, et meil neidki on, ja püüdkem neid hoolega pruukida.“ (E. Post. 1864, lhk. 236.)

Siiski leiab ta hiljem, et kihelkonna-koolides tuleks õpetada s e a d u s e t u n d m i s t . Vastavaid õpperaamatuid võiksid kirjutada kihelkonna-kohtu härrad ja nende kirjutajad. (E. Post. 1868, lhk. 131.) —

„Kõige paremad seadused ei või muud teha kui käsida ehk keelda; parem õpetus aga võib pääd ja südant harida ja parandada. Seepärast on esimene hää, aga teine parem.“ (E. Post. 1875, lhk. 148, kirjav. nr. 159.)

„ . . . Meil on rohkem kooliseaduse t ä i t m i s t kui kooliseaduse m u u t m i s t v a j a .“

Esimene on sisu, teine koor, mõlemaid on tarvis, aga üht enam kui teist . . .

Nurisemine pööraku s i s s e p o o l e . Ja otsigu ka enda juures süüdi.

Agas e'ep see on, iseenesele on raske valjaid suhu panna. Peanõudmine kõige selle tüli sees (mõeldakse Jakobsoni alustatud vaidlusi kooliküsimustes; H. S.) oli see, et k o o l i s e a d u s ja v a l i t s u s peaks parandatud saama. Seda on ka tarvis, aga mitte üksi seda. On küll ka puudustest räägitud, mis laste vanemate peale langeb, aga seda nimetati ometi pool teed vabandades, nagu peaks kellelgi muul, kui laste vanematel suurem kohus peal seisma nende kasvatamise ja koolitamise eest muretseda.

Kus keelab mõni uus ehk vana seadus koolisi asutamast ja neid nõnda seadmast, et head koolimeistrid häid kohti nõudvad ja ilma leivamureta laste vaimuleiva cest võivad muretseda? Kes keelab nõnda asutatud koolides selle peale käimast, et õpetuse plaanid, kuidas kasulikud ja tulusam on, saaksid muudetud ja seatud?

Kui nüüd käesolevad asjad puudulised on, kelle peale on seal õigus kivi visata? Nuriseda ja kohut mõista on kerge asi, aga mitte sel, kes oma põue mõistab vaadata.

Mõnelt poolt kaebatakse, kirik kiskuda kõik kooli valitsust ja võimust üksi oma kätte. Võib olla, et kooli plaanid osast (osalt; H. S.) küll ka üksipidised on ja teisiti võiksid olla, aga kes on selle süü poolest süüdlane?

Kelle peale langeb vastutamine, kui keegi muu koolide eest ei taha muretseda, kulu kanda ega vaeva näha, kui õpetaja üksi ja koolmeistrid, kes seda mööda peavad olema, kuidas nende kohad on?

Kui nüüd sel viisil kiriklikud õpetused paiguti üksinda õpetuseks saavad, kes võib seal imeks panna?

Ärgu unustagu keegi ära, vaid mõtelgu hoolega järele ja saagu aru, et oma teenistus üksi jäädvat väge annab.

Kui koguduse poolt koolivalitsuse ilmlikud liikmed oma kohut täitvad ja kui kogukondade poolt kooli vanematele tarvilist abi antakse, siis oleks peagi näha, et kõik sellesarnased kaebtused varsi ära kaovad, sest et enam asja kaebada ei ole.

Jäävad aga kogukonnad ja nende vanemad niisama külmaks oma koolide vastu, nagu nii mitmes paigas siia maale olnud, siis jääb kõik õpetajate vaevanägemine, siis jääb ka mõisnikkude abi (1500 rbl.), mis, kuidas kuuleme, hiljuti rahva koolmeistrite seminari suurendamiseks ja seminariklasside asutamiseks antud ja ohverdatud, ometi enam ehk vähem tuimaks õieks, kellest suuremat vilja ei kasva.

Nii palju peaks ometi juba ära nähtud ja tuttav olema, et ei riigi- ega kubermanguvalitsus, kui kogukonnad ise agaralt ja elavalt kätt külge ei pane, rahva koolisi üksi mitte kasulikult jalale ei või avitada.

Mäherdust muutmist oleks siin nüüd kõige pealt tarvis?

Rahva oma meele muutmist, et üsna teise silmadega oma koolide peale hakkaksid vaatama, kui siinamaale on sündinud.“ (E. Post. 1871, lhk. 13.)

„Jumalat karta, ülemaid austada ja tublisti tööd teha — see on meie osa, ja häda meile, kui sest teest kõrvale langeme ja peaga läbi seina tahame jooksta, nagu mõned eksinud loomad teevad: aga et tarkuse poolest neljajalgsega, kes adra ees käib, ühearulised peame olema — kus kirjas see seisab?“ (P. Post. 1858, lhk. 102.)

14. Kooli tähtsus ja ülesanne.

„Kool on kiriku jalg ja kirik maailma samm.“ (P. Post. 1858, lhk. 198.)

„Koolipõld on tähtsam põld ja selle põllu kasvud kõikidest kasvudest kõige tähtsamad.

Inimesi, mõistliku ilmsuremata vaimuga inimesi harida ja kasvatada, neid ajaliku ja igavese elu tarvis valmistada, — missugune töö võiks suurem, tähtsam, aga ka raskem olla ja suuremat vastuseandmist nõuda, kui töö kooli ja vaimuharimise põllul?“ (E. Post. 1875, lhk. 49.)

„Koolid peavad kiriku taimelavad olema. Iga niisuguse taimelava juures seisab oma kärner, kes noored taimed puhta Evangeeliumi piimaga ja eestpalvega peab kastma ja talitama.

Väga tarviline, hea ning kiiduväärt asi on, kui koolmeister ühte ja teist, — olgu kirjutamist, rehkendamist, laulmist ja muud mis tarvis — ise ausast on õppinud ja lastele head õpetust mõistab anda; aga peaasi on see, kui ta seda õigel kombel mõistab: „Laske need lapsukesed minu¹⁾ juure tulla...“ Teate ju isegi mis seal veel seisab.

Kõike muud lastele õpetada, mis neile sellesinatse ajaliku elu kergituseks tarvis läheb, on hea asi ja ei tohi tegemata jätta; aga tõsist Jumala kartust nende noorte südamete sisse istutada, on peaasi, ja kus see puudub, seal raiub koolmeister palja kirve varrega ja peksab tühja õlgi; teeb palju kisa ja saadab vähe kasu.“ (P. Post. 1857, lhk. 22.)

„Mis paha peab ehk võib koolist tulla? Ja — Aleksandri koolist peab ju ka kooli saama, eestikeele ülemkool, kus need Eesti pojad, kes alama(test) koolidest välja tulles oma koduse mulla päält mitte laiali ei taha minna, oma vaimuharimist ja õpetust võivad edasi rohkendada ja kinnitada.

(Järgneb.)

H. Schmidt.

Jüri kihelkonnast ja kirikust.

2

Kiriku sissetulekud.

Kiriku sissetulekud olid: trahvirahad, kellalöömine ja surnutekkide rahad, summad hauaplatside müügist ja korjandused kellakotikestega. Viimaste kohta kirjutas õp. Koch 1695. a., et neid vähe kokku tulnud. Kui talupojad armu-

1) Esineb paksu trükiga.

laual käinud, siis visanud mõni mõne raha. Trahvirahade vähesust seletab kroonika sellega, et kiriku distsipliin nõrk olnud ja et süüalused tihti ära jooksnud. Kõige suuremateks sissetuleku-allikateks olnud matuste korral kella ja surnutekkide ning hauaplatside rahad. Tasu võetud kolme kella löömise eest 8, 6 või 4 ja surnutekkide tarvitamise eest 1 vaskaaler või vähem. Ka surnuraamide, labidate, raudkangide ja lühtrite tarvitamise eest võetud kindlat maksu. Matuselplats kirikus maksnud 2—3 taalrit. Õp. Koch kirjutab, et kellalöömise ja surnutekkide rahad sedavõrt ikka rohkem kokku kuivanud, mida suuremaks vaesus kasvanud. Jäetud kellad löömata või jäänud kellaraha võlgu. Mida suuremaks vaesus nälja ja sõdade tagajärjel kasvanud, seda väiksemaks jäänud üldse kiriku sissetulekud. Õp. Schneideri ajal olnud asi selle poolest parem. Schneider olnud vali makse sisse nõudma ja nõudnud käemehi pandiks võlgujäänud maksude eest. Ka talupoegade majandusline seisukord olnud parem. Kõige selle järele tulnud maksusid niipalju kokku, et nende eest saadud kirikuviina ja armulaualeiba osta ning kaetud osa parandustest pastoraadis. Sissetulnud raha pandud võõrmündri ehk kiriku eestseisja juuresolekul rahalaekasse, mis kolme lukuga kinni olnud. Kaks võtit pidanud kiriku eestseisja enese ja õpetaja ühe enese käes. Õp. Schneideri ajal olnud kassas niipalju raha, et 100 taalrit 6% obligatsiooni vastu ühele Tallinna kaupmehele laenuks antud. 1683. a. antud veel 200 taalrit obligatsiooni vastu laenuks. 50 taalrit olnud õp. Schneideri käes laenuks. Sellest jäänud kirikukassa ilma, sest Schneider surnud ära ja lese käest ei olnud vaesuse pärast midagi võtta.

Kultus ja aktsidendid.

Jumalateenistust peeti kuni 1638. a., piiskopp Heringi ametisse astumise aastani, sel kujul, nagu see Püha Vaimu kirikus Tallinnas olnud sisse seatud. See kestnud nõnda edasi, kuni Stahli käsiraamat mõjule pääsnud. 1699. a. võetud eestikeelne agenda tarvitusele; selle kõrval tarvitatud ka veel Stahli käsiraamatut. Peale jumalateenistust püha-päevadel ja pühadel peetud jumalateenistusi veel palvepäevadel. 1679. aastast peale hakati veel kolmapäeviti kannatamisaja-jutlust pidama. Harilikkudest jumalateenistustest võetud nõrgalt osa — osalt halbade teede, osalt raske töökoorma pärast, mis orjastatud talupoegade õlgadel lasunud. Selle üle kaevatud nii mõnigi kord kirikuvisitatsioonidel. Veel halvem olnud osavõtt palvepäevadel ja kannatamisaja jumalateenistustest: Saksakeelseid jumalateenistusi peetud

harva; tihti jutustanud õpetaja tühjadele pinkidele. 1690. a. kaebab õpetaja, et kirikulised jumalateenistuse ajal kiriku uksest sisse ja välja käivad, enne õnnistamist kirikust lahkuvad ja selle asemel, et omasse kirikusse jumalateenistusele tulla, linna kirikutesse lähevad. Talupojad seletanud omakord, et nende härrad seda tegemast keelavad ja neid linna saadavad. Talupoegadele keelatud linnasõit kõrge rahatrahvi ähvardusel ära, kuid see annud vähe tagajärgi. Kirikuseaduse järele pidanud jumalateenistus kell 9 homm. algama, kuid seda ei olewat võimalik olnud täita.

Kõige tähtsama osa jumalateenistusest moodustanud katehisaatsioon, sest puudunud koolid. See sündinud sel teel, et õpetaja ehk köster katekismusest ette lugenud ja siis küsinud. Seletamist ei olewat olnud, nagu see paljudes teistes Eestimaa kirikutes sündinud. Piiskopp teinud küll 1690. a. korralduse katekismuse seletamiseks, kuid visitatsioon 1703. a. näidanud, et sellest kinni ei olnud peetud. Nimetatud aastal tehtud piiskopi poolt korraldus, et talupojad külade kaupa katehisaatsioonile pidid ilmuma, sest sel teel olnud kergem puudujaid üles märkida. Jüri kihelkonna usuline haridus ei olewat visitatsiooniprotokollide järele otsustades mitte halvem olnud, vahest veel paremgi kui paljudes teistes Eestimaa maakogudustes. Armulauale pidanud iga leeritatu vähemalt 3 korda aastas tulema. Kirikuraamatute järele otsustades on see arv alatasa kasvanud, mitte sellepärast, seletab kroonika, et rahvas arvuliselt kasvanud, vaid et see ikka rohkem ja rohkem kombeks saanud. 1466. a. käinud 2000 inimest armulaual, aasta hiljemini 3000, lõpuks 4000. Kõige rohkem armulaual-käijaid olnud 1690. a., vahest küll kirikuvisitatsiooni tõttu. Haigete armulauale võtmised olnud võrdlemisi sagedad, iseäranis 1692. a., kus tüüfus möllanud. Tasu selle eest olnud üks lammas. Õp. Koch märgib selle kohta, et antud „mõni valge, aga suuremalt jaolt mitte midagi“. Enne armulauda peetud pihti, mitte laupäeva õhtul, vaid pühapäeval enne jumalateenistust käärkambris, nagu õp. Schneider tähendab. Õp. Koch kirjutab, et ta korra 20 ja rohkem pihtitoolile kutsunud ja neid ühtlasi katekismuses eksamineerinud. Sellele järgnenud absolutsioon. 1690. a. peale pidanud õpetaja pihtipalve ise, sest talupojad teinud tihti suuri vigu. Karl XI kirikuseaduse järele oli lubatud nii üldine kui ka üksikpiht. Pihtiraha maksnud iga pihtiline oma heaksarvamise järele.

Konfirmatsiooni praegusel kujul ei olnud olemas. Kes esimest korda armulauale tahtnud tulla, see pidanud ennast

usuõpetuses katsuda laskma. Kui katsumiseletulijad Meie-
Iisa palvet, pihti ja peatükke ei osanud, saadetud nad
nädalaks või rohkemaks ajaks tagasi. See katsumine kest-
nud kogu aasta läbi. Katsumiseletulijate arv ulatunud
keskmiselt 50 peale. Kõige väiksem arv olnud 1648.,
nälja-aastal, — 11 ja kõige kõrgem 1690., visitatsioon-
aastal, — 148. Õpetaja konfirmatsiooni eest tasu ei saanud.

Ristimisi toimetanud õpetaja, tema äraolekul köster
kirikus või suure külma ajal kirikumõisas. Vaderid toonud
lapse ristimisele ja nimelt esimese nädala jooksul. Õpe-
tajat ja õpetaja prouat palutud tihti vaderiks, veel sageda-
mini kösrit. Hädaristimised olnud peaaegu tundmatud.
Sündimiste arv aastas olnud keskmiselt 140, kõige väiksem arv
nälja-aastal — 83 resp. 84 — ja kõige suurem arv 1681. a.
— 187. Väljaspool abielu sündinute arv olnud aastas kesk-
miselt 4. Ühel aastal ei olnud ainustki ja 1702. a. kõige
rohkem — 12. Ristimismaks olnud $\frac{1}{2}$ vasktaalrit ja väljas-
pool abielu sündinud lapse pealt 1 taaler trahvi. Lapse-
voodis olijate eest pidanud õpetaja palvet, mille tasuks
kingitusi toodud või raha antud.

Laulatused sündinud kirikus. Abielud, kus enne laula-
tust laps sündinud, sõlmitud toas, kusjuures laulatavad kas
seisnud või põlvili olnud. Enne laulatust peetud kihlamist,
tihti kirikus sõrmuste vahetamisega. Ainult need paarid võeti
kihlamisele, resp. laulatamisele, kes katekismust mõistsid.
Katkule järgnenud kõlbline lõdvenemine nii väljaspool
abielu kui ka abielus. Õp. Schneider nõudnud energiliselt
kiriklikku õnnistamist. Üht peigmeest, kes enese kihlanud,
aga laulatusele ei olevat tahtnud tulla, sündinud õpetaja
seda Vaida mõisas tegema. Kroonika märgib, et rahva auks
peetud abielu pühaks. Avalikke abielu rikkumisi tulnud
harva ette. Külades tulnud porduelu harva ette, küll sageda-
damini mõisates, kus teenrid, iseäranis kupjad ja ametnikud,
kes oma võimu ja kannatust orjatüdrukute kallal kurjasti
tarvitanud, tihti väga liiderlikult elanud. Ka mõisnikud
elanud talutüdrukutega porduelu, ja juhtunud, et emad oma
laste isadeks aadlisoost noori mehi nimetanud. Tihti sunnitud
meesteenijaid seesuguste laste isaks hakkama ehk abiellu
astuma. Mõned tütarlapsed ei olevat mingi hinna eest lapse
isa nime teada annud, nagu 1685. a. keegi tüdruk Arukülast.
Kui teda kõvasti ähvardatud ja isegi piinatud, nimetanud
ta üht noort poisikest, mida keegi uskuda ei tahtnud. Kui
Põhjasõda alanud, palju põgenejaid kokku voolanud, kõik
mõisad ja külad sõdureid täis seisnud, noored talupojad
vabatahtlikult või sunniteel soldatiks võetud, võtnud liiderlik

elu võimust. Sagedasti nimetanud noored tüdrukud oma laste isadeks noormehi, kes soldatiks hakanud ja ära läinud. 1704. a. teatanud keegi tüdruk, et keegi venelane ta ära vägistanud. Karistuse kartuses põgenenud tihti noormehed tüdrukutega. Lapsetapmisi tulnud harva ette, samuti abielulahutusi. Palju sagedamini kui nüüd astunud lesed abiellu. Pulmi peetud peaaegu ainult talvel. Need mõlemad annavad tunnistust suurest vaesusest. Pulmade ajal tulnud nii mõnigi kord suuri ja jämedaid ekstsesse ette, nagu õpetaja 1646. a. kaebab. Laulatuste keskmine arv kõikunud 30 ja 40 vahel aastas. Kõige väiksem arv olnud 1708. a. — 14, 1662. a. — 15 ja kõige suurem arv 1658. a. — 103, aastal pärast katku, mis paljud abielud purustas. Laulatus ühes 3-kordse kuulutusega maksnud 2 taalrit vaske; väljaspool abielu sündinud paar pidanud veel 1 taalri trahvi maksta. Laulatustunnistuse eest teise kogudusse võetud 1 külimit kaeru. Pruut toonud pulmapäevaks kingituseks sukki ühes paeltega, ühe vöö või ninarätiku.

Surnud maetud juba Rootsi ajal nii kiriku ümber olevasse surnuaeda kui ka kirikusse meeste ja naiste toolide alla ja kooriruumi. Olnud kombeks surnule kuld- või vaskraha ühes panna. Sellepärast leitud kiriku uuestiehitamisel ülesvõetud põranda alt nii palju vaskrahasid. Maetud püha-päevadel kui ka nädalapäevadel. Need, kes armulaual ei käinud, alkoholi kätte surnud, liiderlikult elanud mehed ja naised, vargad ja mõrtsukad maetud surnuaia nurka või välja-poole surnuaeda ilma lauluta ja kellalöömiseta, näit. 1678. a. — 3, 1680. a. — 2 ja 1685. a. — 1 isik. Praost Schneider lasknud enesele ja oma perekonnale kooriruumis haua valmistada. Ka üldine haud olnud olemas, kuhu surnud pikemaks või lühemaks ajaks asetatud. Aadlisoost perekondade jaoks olnud perekonna-matusekohad, iseäranis kooriruumis; neist maksnud mõned kuni 25 taalrit.

Mitte kõik surnud ei olevat paigutatud laulu ja kellalöömise, palve ja jumalasõnaga viimsele unele, vaid nii Jüris kui üle kogu Eestimaa maetud salaja või avalikult palju surnuid kalmetitesse või vanadesse palvetamiskohtadesse ehk jälle metsa ja põõsastesse. Paganuseajal olnud igal külal, nagu räägitakse, oma iseäralised matusekohad, mida nii katoliku kui ka Rootsi ajal usinasti tarvitatud. Alles Rootsi valitsuse lõpul hakanud see paganausu komme ära jääma kõva karistuse kartusel kui ka sellepärast, et ristiusk ikka tugevamaks saanud. Surnute arv olnud seepärast võrreldes sündinutega silmapaistvalt väike. Salaja matmine olnud suurel määral tingitud ka talupoegade vaesusest,

matuseraha kõrgusest ja halbadest teedest, mis kevadel täiesti läbisaamatuks muutunud, ja surnukehasid seepärast võimatu olnud kiriku juurde tuua. Iseäranis sagedad olnud salajased matmised nälja-, katku- ja sõja-aastail. See kestnud nõnda, hoolimata kõigest keelust nii vaimulikkude kui ilmlikkude ülemate poolt, kuni Vene aja alguseni.

On kolm kohta, millest kirikuraamatud ja kroonika järele ka vanemad inimesed räägivad kui salajasist matusekohtadest. Esimene Nabalas Paiga külas olev palvekapell, katoliku ajast pärit. Selle alusmüürid on nüüdki veel näha. See lõhutud, nagu paljud teised kapellid, Liivi sõja ajal ära ja seda tarvitanud pärast talupojad kui pühitsetud kohta hea meelega matusepaigaks. 1672. a. kirjutab õp. Schneider, et paljud matvat sinna oma surnud, petvat õpetajat ja kirikut ning valmistavat teistele palju tuska.

Teine koht asub Suure-Saustis Nõmme külas, otse Raudjala maantee ääres, Sepa talu piirides. Kirikuraamatuis nimetatakse seda kohta Tõdvaks. 1693. a. kirjutab õp. Koch, et sinna surnuid maetud, iseäranis võõraist kihelkondadest, rohkemalt jaolt salaja. Traditsioon nimetab seda kohta Kabelimäeks Tõnneri talu krundil.

Kolmas koht oli Arukülas, nimelt kaks kinku: Vareti mägi ja Pihlakamägi. 1692. a. maetud sinna üks surnu, mida suurvee pärast võimatu olnud kiriku juurde tuua, ja 1697. a. veel 51 surnut. Kirikukorralduste järele oli pühitsetud kohtades teatud juhtumustel surnute matmine keelatud. 1678. a. maetud keegi Jürgen õpetaja korralduse järele, kui liiderlik inimene, mõrtsukas ja pagan, Järveküla järve äärde, aga 1695. a. pidanud keegi Kurna valla talupoeg oma surnu sealt üles kaevama. Surnute ja maetute arv on väga kõikuv, keskmiselt aga 100 hinge aastas. Kõige väiksem arv olnud 1662. ja 1689. a. — 32 hinge ja kõige suurem arv, välja arvatud 1697. a. kui nälja-aasta, mil 600 inimest olevat surnud, 1704. a. — 172 surnut.

Jõuka peremehe matmise tasuks olevat pidanud antama üks härg ja perenaise matmise eest üks lehm, aga harilikult nii lahja, et õpetaja rõõmus olnud, kui esimese eest 1 taalri ja teise eest 5 vasktaalrit saanud. Täisealise inimese matmine maksnud 1 taalri, kuni 12-aastase matmine $\frac{1}{2}$ taalrit, alla 10-aastase lapse matmine — 2 ööri jne. Kirikusse matmise eest saanud õpetaja 2 taalrit. Paljud olevat jäänud aga võlgu ja ei tasanud ka hiljemini oma võlga. Kroonika peab neid takse väga kõrgeks.

Kirikukari.

Kirikukari olnud tarvitusel juba katoliku ajal kui ka Rootsi valitsuse esimeste 80 aasta jooksul, nagu seda Stahli „Käsi- ja koduraamat“ tõendab. Aga alles piiskopp Heringi ajast peale loodud selles ühtlane kord. 1641. a. annud ta õpetajatele instruksioonid, mille järele viimased kohut pidanud mõistma. Neid instruksioone muudetud hiljemini. Aadli, iseäranis kiriku-eestseisja osavõtte kohtumõistmisest korraldatud 1650. a. Erich Oxenstierna interimikorralduse põhjal sellega, et kirikukohus sisse seatud. 1697. a. määratud kindralkuberneri Axel Julius de la Gardie poolt kirikukohute kompetents kindlaks. Kroonika märgib, et hoolimata kirikudistsipliini poliitilisest karakterist toonud see sel metsikul ajal palju õnnistust ja aidanud kaasa kristliku kombe ning korra elluviimiseks koguduses. Poliitiline karistus seisnud kas ihunuhtluses või rahatrahvis, kiriklik karistus — armulauast osavõtmise ja vaderiks olemise keelus, häbi-pingis istumises jne.

Jüris peetud kirikukohut kord kirikumõisas, kord Rae mõisas. Surnuaial seisnud kirikupost. Õp. Schneideri ajast on mitmed juhused teada, mis tõendavad, et õpetaja ükski, ka ilma kiriku-eestseisjata, sagedasti kiriklikku pihti jne. ette kirjutanud. 1673. a. pidanud keegi talupoeg Nabalast jumalateenistuse ajal põlvili olema, pahemas käes kett ja parem paljas, selle eest, et ta oma isa veriselt oli löönud. Pärast jumalateenistust pidanud ta vanematel ümber kaela kinni võtma ja andeks paluma. 1676. a. pidanud keegi talupoeg Kantjalast selle eest, et ta surnuaial oli tüllitsenud, poliitilise karistuse kandmise järel pühapäeval kantsli ees seisma. 1678. a. pidanud keegi talupoeg Kautjalast kiriku-eestseisja juuresolekul kirikupostis viitstege läbi pekstama, sest et ta ühe tütarlapse Kurnalt oli ära tapnud. Palju karistusi on määratud Schneideri ajal 6. käsu vastu eksimiste ja laimduste pärast.

Kirikuteed.

Kirikuteed on nähtavasti sagedasti niisuguses seisukorras olnud, et mõistetavaks saab, mispärast õpetaja ja talupojad paremaks pidasid linna ratsutada kui sõita. Õpetaja Schneider kirjutab, et ta on 1658.—1670. a. hüüdnud, karjunud, ahvardanud, manitsenud, palunud kirikuteid parandada, mis lõpuks siiski sündinud. 1693. a. kaebab õp. Koch, et kirikuteed on paljude soode pärast nii halvad, et paljudes kohtades väga elukardetav on käia. Kevadel ja sügisel olnud nad täiesti läbipäästamatud. Sagedasti pannud mõisad ka kau-

gemad ja lähemad teed kinni. 1696. a. kaebas õp. Koch, et ta sagedasti halbade teede pärast haigete juurde ei saa sõita. Mõned mõisad olevat teed kinni pannud, teised jälle lõhkunud ja kolmandad ei parandanud teid. Sellepärast palunud maanõunik Tiesenhausen tungivalt visitatsioonil 1696. a. mõisaid teid lahti hoida ja parandada. Kuid see manitsus aidanud vähe. 1703. a. tõusnud jälle kaebused. Kurna ja Lehmja mõisa ei tahtnud teid mitte ainult parandamata jätta, vaid sulgesid need isegi kinni.

Kõrtsid.

Kroonika ütleb, et raske on kindlaks teha, kui palju Jüris on kõrtse olnud. Arvab neid 24 olnud olevat. Suuremalt jaolt olnud kõrtsid talukohad, mille peremehed kohustatud olnud viina ja õlut müüma sellekohase õiguse põhjal. Järgmistes valdades asunud kõrtsid: 1) Rael — Sellimägi, Vaskjala ja Assaku, kõik juba 17. aastasaja lõpul; 2) Kurnal — Raudaru, Söödi, Aaviku ehk Tammetalu, Katku ja Arjuva; 3) Kautjalas — Patina; 4) Arukülas — Pujatu ja Kulli; 5) Lagedil — Lagedi; 6) Saustis — Kiili, Tõdva, Kõvera ja Poiketi; 7) Vaidas — Vaida; 8) Aruvallas — Aruvalla; 9) Lehmjal — Lehmja, Aaviku, Loo ja Katku, ja 10) Nabalas — Asu ja Nabala kõrts.

Kool.

1690. a. ei olnud Jüris ainustki kooli. Õpetaja kutsunud mõne poisikese kirikumõisa ja hakanud kooli pidama, kuid kaebab samal ajal, et talupojad vastu tahtmist saatnud lapsi õppima. 1693. a. seletab ta, et ta lapsi enam ei saa kirikumõisas õpetada: lapsed tegevat palju kahju ja pahan dust. Kiriku-eestseisjad pidavat oma koolide eest hoolt kandma. Õpilased olevat heameele ja usinusega õppinud. Visitatsioonil 1696. a. vabandab maanõunik Tiesenhausen kooli puudumist sellega, et kihelkonnas ei ole puid ja talupojad on vaesed. Tahetavat küll aga tõsiselt kooli avamise peale mõelda ja linna-volikogult kooli jaoks maad paluda, sest kõster ei võivat vähese maa tõttu ühel ajal ka koolmeister olla. 30 last oskavat lugeda, iseäranis Lagedil. 1703. a. lubab Rae mõisa teatava osa kooli ülalpidamiseks, kui seda ka teised mõisad teevad. Pastoraadis õpetati mõned lugema, kes siis omakord teisi õpetasid. Kroonika tähendab, et vaevalt on usutav, et 1703. a., kus maa sõjast ja näljast veel rohkem vaeseks oli jäänud, Jüris mõni kool olemas oli. Kooli avamine sündinud hiljemini.

(Lõpp.)

J. Aunver.

Kirjandusline ülevaade.

Albert Kivikas: Jaanipäev. Romaan. „Postimehe“ kirjastus, Tartus 1924. 351 lhk.

Albert Kivikas on üks meie nooremaid kirjanikest, kuid tema nimega on seotud juba mõnigi huvitav lehekülg meie vastsemas kirjandusloos. Tõustes noore algajana äkki silmapiirile võitis ta kõikide tähelepanu — kirjanikkude, arvustajate ja publiku oma. Ta and oskas läbi lüüa, oskas sünnitada sensatsiooni, mis seniole-matu meie kirjanduses. Ta loomupärasest oskusest ja mitmekülgsusest on säilinud meil kaunid mälestused. Alata huvitavana ja ennataavana, nagu Kivikas, seda sünnib meil harva.

Ent nüüd kuulub öeldu juba minevikku. Kivikas pole enam lootusi andev debütant, vaid täisvereline kirjanik, kes istub auväär-sena meie vanema kirjanikupõlvega ühes reas! Selle au osaliseks saam pole talle mingi kingitus, vaid teenitud väärrika töö tasu.

Kivika kirjanduslist tegevust on möödunud kõigest viis aastat, kuid selle aja tulemuseks on rida töid, nagu: „Sookaelad“ (1919), „Lendavad sead“ (1919), „Ohverdet konn“ (1919), „Mina“ (1920), „Maha lüüriine shokolaad“ (1920), „Verimust“ (1920), „Jüripäev“ (1921), „Verine väits“ (1922), „Ristimine tulega“ (1923), „Jaanipäev“ (1924), ajalehe joonealusena on ilmunud „Mihklipäev“ („Päeva-leht“ 1924). Valmimas olla veel romaan „Kirmistu sepad“. See on rohkuliselt juba aukartust äratav toodang!

Kivikas on kultiveerinud mitut stiili, mitut aineala, kuid pea-alaks jääb ikkagi realistliku külaromaani harrastus. Siin liigub ta nii kodusel ja tuntud pinnal, et pole leidnud veel väärilist võistlejat. On ilmunud Richard Roht oma maajuttudega, pakkunud asunikujutte veel mõni noor, kuid keegi pole saavutanud Kivika sügavust.

Et see sünnipärasus Kivika loominguks väga tähtsaks saab, siis teeme väikese jalutuskaigu tutvustuseks ka ta varasema toodangu sellesse ossa, mis peegeldab ta maitsete ja kalduvuste algpunkti ning näitab nende arenemist kuni kunstiküpsuseks pakatamiseni.

Tema kirjanduslise tegevuse algus langes sisse aega, mil oli möödunud „Siurul“ tema teotsemise kõrguspunkt ning viimane kiirel hool oma lõpule lähenes. See oli käärimis- ja ümberkujunemis-ajajärk, mil hakati tundma kirjanduses vajadust mingi uue hinge-tõmbe järele. Siis tuligi Kivikas ja sõnastas osalt neid mõtteid, mis hõljusid õhus. Maha lüüriine shokolaad! Andke meile toitvat kar-bonaadi! oli tema hüüdlause, mis pea leidis pooldamist mitme teise kirjaniku juures (Visnapuu, Gailit).

Seega asetus Kivikas juba alul vastasrinda, et tõugata maha seniseid ebajumalaid, kuigi need polnud kahjulikud. Kuid Kivikas näitas tee, mille poole otse tunti vajadust ja mille poole võttis kir-jandus kindlama suuna. See oli vajadus reaalsema ja elulisema aine järele.

Kivikas ise oli üks inimestest, kes pakkus midagi oma juht-mõtete kinnituseks. Viimseks sai külanovellide kogu „Sookaelad“, mis leidis sooja vastuvõttu ka arvustuse poolt. See oli uudne noor-sjulge, värske ja humoristliku aine poolest, mis tundmatu seni eesti kirjanduses. Kuigi need novellid osutasid noorusele omast pinnapealset psühholoogiat ning ühekülg-sust, paistis siiski, et Kivi-kas võib sel alal pakkuda veel paremat.

Ilmus romaan „Jüripäev“, mis töötas seniste lootuste täitumist. Siin oli venitatud „Sookaelte“ ainet juba romaani kompositsioonini, kuigi mitte kõige paremate tagajärgedega. Hakkame nägema küla-inimest juba lähemalt, kuna „Sookaeltes“ vilksatusid vaid siluetid, kes hulkumas suveöö hämaruses aida piirkonnas ja külavahel. Inimeste saatused seotakse, asetatakse psühholoogilisi ja sotsiaalseid vahekordi. Kõik ei ole küll kõige parem, siin-seal leidub puudusi, kogematusi, saamatusi, kuid üldiselt võis siiski leppida teosega. See oli rikastanud meie kirjandust ühe külaromaani võrra. Kuid tähelepanev, et see omandas pöördepunktilise tähenduse seega, et tema järele hakkavad taas ilmuma üksikud realistlikud tööd nende poolt, kes katsetanud seni mingi muu ismiga.

Ja seega olemegi saanud meie kirjanduse uusimasse ajajärku. Realistlikul jutul, novellil, romaanil on jälle eesõigus. Ta otsib suhteid tegeliku eluga, kajastab juba kaunis üksikasjaliselt kaasaegseid nähtusi, otsib ühiskonna elamust, vallandudes indiviidi elamuslikest nandinguist ja egoismist. Oli jõutud ju aristokraatlikkude ja intelligentlikkude ilmaparandajate rohke valitsuse tõttu meie kirjanduses peaaegu umbkotti. Tõlgendada ühiskonna hädasid, koos isiku muredega — see tohiks küll olla kirjanduse kauni-maid ülesandeid ja huvitada meiega pisukest kirjandust.

1924. aasta kevadeks Kivikalt ilmunud romaan „Jaanipäev“ on oma kunstiliste elementide poolest jätkuks „Jüripäevale“. Ta sisaldab samu inimkujusid, vastolusid, lahkuminekuid, mis „Jüripäev“, kuid juba laiemas mõõtkavas; kunstilisemal ilmel. Huvi-piirkond on tunduvalt suurem kui „Jüripäevas“.

„Jaanipäeva“ lähemale vaatlusele asudes pean enne tähendama, et tema realistlikud sõjanovellid „Verimust'a“ nimelises koguteoses kui ka romaan „Ristimine tulega“ (samuti sõda käsitlev) on huvitavaid ja tähelepanevaid, kuid käesoleva kirjutuse raam ei luba nendega tutvust teha. See pakub vaid neid jooni, mis domineerivad Kivikal külaelu kujutluse puhul.

Märkinis eespool meie senise kirjanduse üksik-isiku kultiveerimise kitsarinnalisust, nüüd võin mainida otsekohe „Jaanipäeva“ laiust selles suhtes. Ta pakub suurema läbiõike tervest tegelaskonna reast. Siin on popse, asunikke ja talunikke selles miljöös, mis meil praegu värskest päevakorral. Siin on koolitatud poegi ja tütreid, küll nende külgedega, mis varemalt tuttavad, küll nendega, mis tundmatud. Ning lõpuks ei puudu haritud spekulandidki, kes omal viisil täiendavad meie tänapäeva ühiskondlikku ilmet. Sellest kirjust reast moodustab Kivikas raamistiku, millele toetub tema romaani kandvus.

Motiiviliselt on jäänud Kivikas truuks samale motiivile, mis valitses „Jüripäevas“. Ta kujutleb ühelt poolt rikka taluniku, teiselt poolt vaese sauniku ja asuniku olukorda. See ülesseade võimaldab häid sotsiaalseid vahekordi, kokkupõrkeid ja eringuid, kuid Kivikas kasutab seda võrdlemisi vähe. Tema sotsiaalsed elemendid ei saa põhjusteks traagilistele sündmustele, murranguile, vaid enam puht-rahvuslised ja puhtisikulised. Sotsiaalne ülekohus, kui võime seda nii nimetada, ei pane võitlema. Ta lahendab asuniku viletsat majanduslikku seisukorda kas lihtsa juhuse läbi, näiteks õnneliku loosiga „Jüripäevas“, või paneb tegelasi aktiivsele loovale tööle, nagu see sünnib „Jaanipäevas“, mis toob iseenesest lahenduse. On huvitav tähele panna „Jaanipäevas“ ilmestuvat aktiivsust, püsivust ja ettevõtlikkust, mis omane eesti tõule.

„Jaanipäev“ kihab elu, valitseb rühkimine, töötamine, asumine, tekivad kosja- ja pulmalood, lapsed kasvavad kui purikad, nina tatine, suu vesine liha-leiva järele. Kogu selle elu üle tundub valitsevat päikesepaisteline ja lõõskav ilm, kesksuve helge päev, — on ju jutu sündmusajaks peamiselt jaanipäev. Kuid seesugusena ei kestu teos kahjaks mitte lõpuni. Lõpu poole saab valdavaks kurbus ja nukrus. Tuleb Saare perenaise surm, kokkupõrge Saare peremehe ja ta poja vahel, asuniku Tõnise pulm ja kurvad sündmused ühes sellega. Teostub otsekui see kollitus, mis hiilis ja ähvardas teose alusel vana parunina magasiaida nurga tagant, kodukäijana endisest orjaajast...

Teose laia ulatuse valitsemine nõuab jõudu, oskust, kogemust, mida ei ole Kivikal kahjuks veel küllaldaselt. Teose mitmekesisus ei tundu praegu tervikuna. Esiteks jääks siin nagu midagi pooleli, ei kuuldu kõigi tegelaste saatuse lõplikku kujunemist. Teiseks pole ühendust kõigil tegelasil üksteisega. Seal on ümbruskonna jõukam ja kuulsam mees Saare Peet oma perega, siin Saare endine saunik, praegune asunik Jõök oma näljase perega, siis veel Jõogi pojad: asunik Tõnis ja üliõpilane Äрни, Tõnise pruudi isa — Tillureenu Juhan oma perekonnaga ja oma kurbloomusega. Sellest nelja ossa jagunevast tegelaskonnast on sidet üksteisega ainult kolmel viimsel osal, kuna neil esimesega pole seda peaaegu kuidagi. Kuid just selle sidumine oleks võinud anda teosele huvitava sündmustiku ja valdava aktiivsuse!

Üldiselt on kadunud „Jaanipäev“ isegi see ühiskondliku ülekohtu esitamine, mis valitses „Jüripäev“s. Sellevastu on kerkinud esile võimsalt üldise meeoleoluna niinimetatud mulgi uhkus, eneselugupidavus ning vaesema peale ülevalt alla vaade.

Ja sellest vaatepunktist lähebki välja jõuka mulgi — Saare Peedi laste koolitus ning võrsub tema kurbmäng, ta uhkuse murdumine ja alistumine saatusele! Seisusliste vaheseinte kirjelduses, mis eriti tugev teose alul, ulatub Kivikas kohati karrikeerimiseni — peretütardel on tegemist, kuhu liiki arvata vasttekinud asunikke. See on kui mingi pahe, mis halvanud iga tegelase meele, mõtte ja liigutuse. See on halb pahe ja vajab väljaarstamist!

Kivikas kujutab seisusliste suhete „kokkulangemist“, eriti Tillureenu Juhani traagikaga. Seda peaaegu ainsat sotsiaalset motiivi on vaadeldud peamiselt jõukama rahvakihhi juures, kuna vaesemale rahvakihile on antud omaduseks üldist kadestamist talunikkude vastu. Nad oleksid samased, kui saaksid!

Üldiselt on pandud palju rõhku külarahva tegevuse ja elu tutvustamise peale. Külarahvas pidutseb ja joob, ta pajatab innuga igasuguseid jutte ja tunneb huvi ning uudishimu kõigest, mis külas sünnib; ta koolitab lapsi õhinaga ning üksteise võidu, et sellega rahuldada oma egoismi. See külarahva nägematu, tagaseinal kajastuv, ent siiski tooniandev tegevus on inspireerinud meil mitme kirjaniku sulge.

Tunneme väga hästi seda massi „arvamist“, teame, et ta on kängesti huvitatud ja tema uudishimul pole piire, et ta tahab kaasa toimida ja teeb oma fantaasiaga mõnegi asja huvitavamaks ning suurepärasemaks, kui see on tõeliselt. Kivika huvitunne mainitud rahva kindmisest on tähelepanndav. Peale Kivika on mäletatavasti õige kenasti edasi annud neid motiive Jakob Mändmets ja Richard Roht.

Vastolude kunstilises käsitlemises näib Kivikas siin tunduvalt kasvanud olevat. Ta oskab selle abil juba esile tuua selgeid ise-

loomukujutusi. Kui ta tegelased tunduvad alul ebamäärastena ja tumedatena, siis omandavad nad lõpliku selguse vastolude kokkupõrgete puhastustulest välja tulles. See iseloomustuse-viis on läbi viidud siin peaaegu puhtalt, kuna ta varemast toodangust oli segamini kirjanikupoolse kirjeldusega. Selle meetodi omamises pole Kivikas ise igatahes teadmatu. Ta kirjutuses Kivi ja Sillanpää üle („Odamehes“ 1249) mainib ta selle meetodi kasuliku tarvitamise näitena Dostojevskit.

Tema „Jaanipäeva“ tegelasi teeb lähedaks ja tuttavaks veel nende sisemuse, hingeelu analüüsimine. Vististi siingi on õpitud Dostojevskilt. Peaaegu iga tegelast on vaadeldud muu seas ka analüüsi läbi, kuigi üht rohkem, teist vähem.

Tema tegelased on saanud mitmekülgse kujutusviisi osaliseks; sellepärast ongi õnnestunud nende tervikus. Nad valdavad täielikult lugeja huvi- ja kaasatunde ning poolehoidu.

Kui kõnelda neist paari sõnaga lähemalt, siis peab mainima otsekohe Saare Peedi massiivset kuju, kes omab täielikku mulgi uhkust ja iseteadvust. Tema vaade, tema ülespidamine — oo, see ütleb juba palju! Vaesema jaoks pole tal pilku, tema sobib ainult omasugusega. Tema pole üldse nii, kuis kõik teised. Viinajoomist ei tunne ta.

Mis ta sõna ütleb, see paigale jääb. Kuid ta on veidi kitsarinnaline oma uhkuse tagaajamisega, oma lastekoolitusega. Siin tahab teostada oma egoismi ja fanatismi. Kuid küla pole ta vastu küllalt lugupidav — suu ees austab, aga selja taga nõokab. Need ju vanad võtted... Pojaga riidu kukkudes väljendub ta peidetud mina. Ei või lasta nurjuda oma ammuseid ideid, see ajab ta kahjatevale seisukorrale ja kokkuleppimispüüdele pojaga. Poegki on pärinud vana Peedi mõõdukuse ning arusaamise — ja leppimine teostub.

Mulgi kuju väiksemas mõõtkavas, ent pahelisema küljega on ka kohaperemees Tillureenu Juhan. See elukutseline joodik, lallutaja laiskleja on viinud hukkamisele oma talu. Ta võib veel olla õnnelik, et ta tütre kosib asunik. Kuid see ei ole mingi lõplik õnn, vaid hingeline murdumine iseteadlikkuse alusel. Masendavana sümboliseerib ta enese-ülespoomine tütre pulma puhul „vana aja ja seisuste langemist“. Mis iganu, see hukkab ise oma olemuses! Ühed langevad, teised tõusevad, eks ole see saatuse mäng!

Alt saunast ja popsi osmikust kerkivad esile uued kujud, kes nõuavad oma osa ses vaatamängus. Nad tulevad kannatusest ja viletsusest ning nõuavad ka omale elamisvõimalust. Need on igivanad töömurdjad. Kui neile ikka võimaldatakse, küll nad oskavad siis hankida ka enesele „oma tuba, oma luba“.

Seesuguseist on huvitavaim endine saunik Jõök, väljendudes õige humoristlikult profiilis. See põline sulane pole jõudnud senise saavutuse juurde omal tahtel, vaid saatuse mänglemisel. Tal on olnud veres ikka mingi hirm paremuse eest, viletsus ja teise orjus on kalgistanud ta südame igatsused, nii et ta ei oskagi tahta paremat. Ja kui nüüd on ajaloolised sündmused ka temale naeratanud, temalegi toonud oma põllulapikese, siis tundub talle olevik unelusena.

Midagi uutset ja vastset elab Jõõgi kangeis ja hakkajais poegades. Need on õieti needsamad sauna Krõõda pojad „Jüripäevas“, kes panevad türmi Vene keisri, sõdivad türklastiga ja toovad maale vabadust ning leiba. See põlv pole enam tüüritav, vaid isenele teed rajav ja läbilõõv. Kui see omab kaht tugevat kätt ja tahtejõulist pead, siis võib ta teha imesid. Eks ole Tõnise asuniku

talu selle kinnituseks, eks anna sellest vaimlisest edasipüüdmisest tunnistust Arni? kui Saare Peedile on poja koolitus uhkusasi, siis Ärnile ta südamel vajadus. Teistele on üliõpilaspõlv joomisaeg, temale aga kibedam töö- ja tegevuse-ajajärk. Oppida ja teisi õpetada, see sööb jõudu, vajab närve, närve... Haigena ja närvest väsinuna tulebki Arni maale venna juurde suvitama.

On omapärane ja eriti humoristlik Jõogi suhtumine oma poe-gadesse. Ikka mingi võõras tunne, mingi pohmelus ja enese maameheliku rõõmu varjamine. Poeg Ärnigi ei tunne ennast kodus olevat isaga kõneldes. Otsitud olek, tahe ühte sulada isa vaimuga ja isa ilmaga, et mitte haavata ennast või teist. Kuid haritud poja ja saunikust isa elukorrad on uued ja mõneks ajaks teineteisega sobimatud. Seni ei edene Arni ja isa lähenemispüüdedki.

Kõrvalisemaist kujudest, kellele osaks langenud peamiselt kirjeldus, kuid kes siiski elavad oma ette elu, olgu mainitud Saare perenaine ja ta tütreid, Tõnise noorik ja mitmed teised.

Oma kujudes on tabanud Kivikas õige lähedaid ja omaseid jooni eesti tööpärasemaist omadusist. Need kujud, mida on pakkunud meile Kivikas, on domineerivad tööpoolest meie külaelus.

Teose keeles leidub rohkesti rahvapärasust, iseäranis dialoogides ja võrdlustes. Rahvapärasusega on taoteldud isegi mingit humorismi: „Läks omast arust veskile ikka tei ülesõela jahvatama, kuid iaskis püüliks teha; läks sepale hobuseraudu tellima, ent lasi taguda äkkepulke.“ Humoristlikke viipeid leidub teinekord ka kirjanikupoolseis pistlauseis. Täielik humoristlik soon puudub aga Kivikal. Esineb maamehelik lajutamine ja koomiline tunne.

Targutamis- ja heietamiskalduvus on tugev nagu varemaltki, kuid ei torka enam nii silma, sest „Jaanipäeva“ eepiline külg tõmbab enesele esmajõulise tähelepanu.

Kokku võttes tuleks lausuda „Jaanipäeva“ puhul, et on suurenenud jutustuse raamistik ning inimkujude käsitlemise oskus, mida tuleb võtta rõõmustava nähtusena Kivika puhul..

Ühes Tallinna lehes ilmus sügisel pamflett Kivika kohta, milles heidetakse noorele kirjanikule ette ta tagasipöördumist Jakob Pärna aegadesse, ta vastset oma-tuba-oma-luba propageerimist „Jüripäeva“ ning „Jaanipäeva“ naol. Sellele avaldusele tahaksin vastata omalt poolt, et Kivikas ei paku mitte ainult seda, vaid ka palju muud. Kogumikus ületab ta kaugelt Jakob Pärna ja mõne teise kirjaniku. Et ta meister omal alal, siis pole meil põhjust kurtmiseks ta lähenemise üle Jakob Pärnale. Iga aine võib saada vastseks, kui ta leiab omale sellekohase kehastaja.

See pole esimene juhus laulda Kivikale surmalaulu. Kuid kõigi kiuse jääb Kivikas ikka elamal ja seda mitte eesti kirjanduse häbiks, vaid kasuks. Vististi ei ole osutunud keegi teine nli elustajana ja tervendajana meie kirjanduses kui Kivikas. Oleks enam kui kurb, kui meie lähema mineviku ajalugu poleks leidnud käsitlemist kirjanduses Kivika sule läbi...

Pole sugugi labane ja kahjulik, kui hakatakse vajadust tundma vanade ideede järele ja kui selle juures väikeselt idealiseeritaksegi. Võib ju olla idealiseeriminegi kunstiline ja ebakunstiline, olenedes alati selle tarvitajast. On tõsiasi, et kunst on siis ikka puhas ja rikkumatu, kui kõnelevad kujud, mitte aga paljad ideed, ja et kunstiteos sisaldab alati eneses idealistlikku värgingut. — Julgeme arvata, et Kivikas vaatab sellele nõudlikkusele julgesti näkku.

Arthur Roose.

1925. a. alul ilmub trükist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja ka h e s kõites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügilt otsas. Samadel põhjustel on juba 1924. a. algkuudest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimine poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:-: Kõnetraat nr. 601.